JAMHUURIYADDA DIMUQORAADIGA SOOMAALIDA

WASAARADDA WAXBARASHADDA IYO BARBAARINTA
XAFIISKA MANAAHIJTA

TAARIIKH

FASALKA AFARAAD

F.A.

TAARIKH

FASALKA AFRAAD

4

Wasaaradda Waxbarashada iyo Barbaarinta
Xafiiska Manaahijta

Buuggan lama daabacan karo lamana guurin karo iyadoo aan Wasaaradda Waxbarashada iyo Barbaarinta laga helin ogolaansho

Waxa lagu daabacay Wakaaladda Madbacadda Qaranka
XAMAR

TUSMADA

Bogga

Soo Baxniinkii Diinta Kiristaanka iyo siday u fidday . 1
Aqbalaaddii Diinta Kiristaanka 7
Baabi'idii Boqortooyadii Rooma 9
Markii la Qabsaday Boqortooyadii Rooma 11
Weerarkii Room ay soo weerareen Dadka Badawda ah ee dibedda kaga yimid 13
Siday u samaysantay Kiniisadda Kiristaanku . . . 16
Dhimashadii Nabiga iyo Taabbagalkii Diinta Islaamka 18
Khaliifyaashii Hanuuninta Habboonaa 19
Cumar Bin Khaddaab 21
Cismaan Bin Cafaan 25
Cali Bin Abii Daalib 27
Dawladdii Umaawiyiinta 29
Dawladdii Cabbaasiyiinta 42
Turkiga iyo Dawladdii Muslimka 52
Boqortooyinkii Afrikada Waqooyi Galbeed ee Suudaan 54
Boqortooyinkii Afrikada Dhexe 59
Taariikhdii Soomaaliya ee Hore iyo tii Waayadii Dhexe 64
Dhulgoosad 77

HORDHAC

Buuggani waa mid la socda manhajka taariikhda ee dugsiyada Baraymariga ah. Waxa loogu tala galay Fasalka Afaraad ee dugsiyada Baraymariga ah ee Jamhuuriyadda Dimuqraadiga Soomaaliya.

Ardayda buuggan loogu tala galay muddo ayay haatan Af Soomaali wax ku soo baranayeen, sidaa darteed waxa aanu ku rajo weynahay in aanay dhibaato kala kulmi doonin.

Buugganu wuxu koobayaa Taariikhdii waayada dhexe.

Xafiiska Manaahijtu waxuu u mahad naqayaa qorayaasha buuggan oo ah: Maxamed Xaaji Xasan Geelle (Bashiir), Muuse Faarax Xayd,, iyo Jaamac Cabdillaahi Shuuriye. iyo dadkii hawshaas gacan ku siiyey oo dhan, gaar ahaan, Cabdillaahi Siid Amiin oo qaybta taariikhda islaamka wax ka qoray iyo Jawaahir Cabdalle Xaaji Faarax oo buugga habayntiisa iyo naqtiinkiisa qayb weyn ka qaadatay. Waxa kale oo xafiisku u mahad naqayaa Idiriis Maxamuud Cabdillaahi, iyo Muxsin Taabit oo khariidadaha iyo sawirrada u sameeyey iyo garaacayaashii buuggan.

Bashiir Faarax Kaahiye
Maamulaha Xafiiska Manaahijta

SOO BAXNIINKII DIINTA KIRISTAANKA

IYO SIDAY U FIDDAY

Sida taariikhda Kiristaanka, ee imminka adduunka badidiisa lagaga dhaqma ay muujinayso; waxa loo haystaa inuu, Nebigii ay u soo degtay diinta Kiristaanku, uu dhashay maalintii ay taariikhdaasu kowsatay. Dadka intiisa badani waxay imminka isku waafaqeen, in dhalashada Nabi Ciise ka horreysey waqtiga taariikhdaasu kowsatay. Waxaana loo malaynayaa in uu Nebigu dhashay afar sano ilaa shan sano taariikhdaas ka hor.

Nabi Ciise, wuxuu ku dhashay magaalo yar oo la oran jiray Nasares oo ku tiil Gobolka la oran jiray Galilee. Gobolkaasuna wuxuu ka mid ahaa dalka Falastiin.

Waqtiga uu Nabi Ciise dhashay, iyo muddo konton sannadooda oo ka horreeyeyba, Falastiin waxay ka mid ahayd, lagana xukumi jirey Boqortooyadii Rooma. Nabigu markuu yaraa, mudduu ku shaqaystay Nijaarnimo. Markuu cimrigiisu noqday soddon jir, wuu iskaga tegay shaqaadii, iyo magaaladii uu ku dhashayba. Wuxuuna bilaabay, inuu ku wareego, dhulka Falastiin, si uu dadka dhulka deggan u gaarsiiyo diintiisa cusub.

Nabigu siduu diinta u faafin jiray waxay ahayd, markii uu magaalo soo galo, ayaa wuxuu isugu yeeri jiray dadka magaalada ku nool, markaasuu magaalada dhexdeeda, ku wacdiyi jiray. Dad ka mid ah dakaas la kulmay baa Nabiga rumeeyey markay maqleen ninkaas Nabinnimada sheeganaya, ee dadka ku wacdiyaaya inay nabadgelyo, kalgacayl iyo walaalnnimo ku wada noolaadaan.

Waxyaabaha kale ee ay diinta dadku ugu soo joogsadeen waxa ka mid ahaa, ballanqaadkii uu Nabigu ballan qaaday, in dadka diintiisa raaca ee si fiican u oofiya waxyaabaha ay farayso, aakhiro Janno la geyn doono.

Dadka rumeeyey waxay Nabiga u qaateen inuu yahay Nabigii diintoodu hore u sheegtay. Diintaas hore oo sheegtay in Nabi dambe la soo diri dooni, Nabigaasuna uu dalka Falastiin iyo dadkeedaba uu ka nabadgelin doono gumeysiga shisheeyaha. una horseedi doono barwaaqo.

Inkasta oo dadka qaar aymarkiiba rumeeyeen, waxyaabihii uu Nabigu ku wacdiyaayey, haddana dad badan oo ay ka mid ahaayeenculumadii diintii hore iyo raggii duqayda ahaa, ee meelaha sare u hayey dawladda dalka, way diideen inay rumeeyaan Nabi Ciise, waanay is hor taageen diintiisii. Sababaha ay dadkaasu diinta ku diideen waxa ka mid ahaa : Nimanka culimada ah iyo nimanka kale ee xukunka dawladda meelaha sare ka haystay markay diintu soo baxday, waxay nolosha ka gaarsiisnayeen, heerka u sarreeyey noloshii ay dadku markaas ku noolaayeen. Sidaas awgeedna, waxay aqoonsanaayeen, in isbeddalkii kasta ee ku dhaca dhaqanka iyo diinta dalka, wuxuu ka dhiciyo mooyee aannu waxba u kordhinayn. Sidaas darteed mar walba waxay u diyaar ahaayeen inay is hor taagaan wixii dhaqdhaqaaqyo ah ee ay uga baqaan inay wax isbeddel ah ku keenaan dhaqankii markaa dhisnaa.

Waxa kale oo ka mid ahaa waxyaabaha dadkaasu ay diinta ku diidayeen : dadkaasu waxay yasayeen Nebi Ciise, waayo nimanka aynu soo sheegnay waxay filayeen in ninka Nebiga noqon doonaa ee ay diintoodii hore u sheegaysay uu noqon doono nin culimada ama dadka sare ka mid ah. Waxa kale oo nimanka dawladda meelaha sare u hayey ay ka baqayeen in Nabiga diinta cusub la yimid ee ay dadku yiraahdeen wuxuu xoraynayaa Falastiin, uu isku diro iyaga iyo dawladdii Rooma ee dusha ka xukumi jirtay.

Marka iyaga oo iskaashanaaya ayaa qolooyinka aynu soo sheegnay ay Nabigii ka ashkateeyeen Guddoomiyihii Rooma uga wakiilka ahaa Falastiin. Guddoomiyaha, markaa xukumaayey Falastiin waxa la odhan jirey Bontuis Bilate. Bontuis, muddo badan ayuu iska dhegamaraayey ashkatadaa la ashkateynaayey Nabi Ciise, waayo wuxuu aamminsanaa in aan Nabigu wax danbiya oo uu galay aanay jirin. Laakiinse, aakhirkii waxa ka xoog roonaaday, dirniinkii ay dadkaasu ku dirayeen Nabiga. Sidaa awgeed, markuu Nabigu saddex sannadood diinta faafi-

nayey, ayaa Guddoomiyihii laga dacweeyey. Dadka Nabiga dacweeyeyna, waxay ku doodayeen in uu Nabigu yahay nin beenaala ah oo khakhal geliyey diintii hore ay dadka reer Falastiin hays teen, iyo inuu khatar u yahay nabadgelyada dalka, liddina ku yahay xukunka dawladda Rooma oo markaa Falastiin dusha ka xukumeysay.

Sida diinta kiristaanka iyo islaamka rumaysanyahiin; markay taariikhdu ahayd 29 ayaa Nabi Ciise sare loo dheelmay oo la geeyay meel Ilaahay uun ogyahay inta laga qaaday aroorka la yiraahdo Golgoto, oo u dhaw Beytal muqdis.

Sare u qaadiddii Ciise, khalkhal iyo jahwareer weyn ayey ku ridday dadkii diintiisa raacsanaa. Sababtuna waxay ahayd : horta marka hore muddaduu Nabigu dadka u wacdiyaayey waxay ahayd muddo aad u yar aan dadku kaga bogan karin barashada diinta. Ta kale, dadka diinta raacsanaa markuu Nabigu dheelmay, waxay u badnaayeen dad dabaqadda hoose ah oo sabool ah, oo aan marnaba ka maarmi karin abbaanduule adag oo horkaca. Markii abbaanduulahoodii dheelmayna dadkii aad ayey u niyad jabeen.

Iyadoo sida aannu soo sheegnay dadkii diinta raacsanaa aad u jahwareersan yihiin una niyad xun yihiin, ayaa markii uu Nabigu saddex casho sii maqnaa, dadkii diinta aad u rumaysnaa qaarkood ay sheegeen in uu Nnbigu sidii uu horeyba u sii sheegay uu soo noolaaday. Dadkaasu waxay yiraahdeen, Nabigu marka aanu aragnay wuxuu nagu canaantay niyad xumida iyo dadka durba diintu shakiigu ka galay waxaanu weydiistay in dadkii rumeeyey diinta ay halkii dadaalkii iyo fidisteedii ka wadaan.

Arrintaasu yididdiilo weyn iyo kalsooni xoog leh ayey gelisay dadkii diinta hore u haystay. Sida awgeedna, olole hor leh ayey ku qaadeen si ay diintii uga wadaan halkii uu Nabi Ciise kaga dhintay, kuna faafiyaan adduunka.

Diinta Kiristaanku, fiditaankii ay fidaysey kuma koobnayn dalka Falastiin oo qudha. Markii ay muddo ka dambeysey maqnaanshihii Nabi Ciise ayaa diintii ay u tallaabtay wadannadii Falastiin la jaarka ahaa. Wadannadii ugu horreeyey ee ay

gaadhay kuna fidday waxa ka mid ahaa waddanka Suuriya iyo waddanka Turkiga, Intaa kaddibna diintii waxay gaadhay wadannadii Yurub, kuwaas oo ay ugu horreeyeen waddanka Giriigga iyo Talyaanigu. Siday diinta Kiristaanku ku fidday waxay ahayd : Saddexdii sannadood ee aan Nabigu dheelmin wuxuu diinta ku fidiyey waddanka Falastiin dhexdiisa. Diintu siday wadannada kale ugu fiddayna waxay ahayd : Waxa jirtey in Falastiin ay xidhiidh ganacsi la lahayd wadannada ku dhow. Markaas dadka ganacsiga ka shaqayn jirey, markay Falastiin yimaadaan, qaarkood diinta Masiixiga ah bay rumayn jireen. Markey dadkaasu waddankooda ku noqdaanna diintii ay soo rumeeyeen ayey wadannadooda ku fidin jireen. Muddo markii diintu jirteyna, waxa soo baxay dad diinta u jibaysan oo intay shaqooyinkoodii faraha ka qaadeen, uu go'ay fidinta diinta. Sidaa awgeedna, diintii markeedii hore ka bilaabantay Falastiin, si dhaqso ah ayey markiiba u gaadhay Rooma.

Nimanka aad loo yaqaan ee ka qayb galay fidinta diinta Kiristaanka waxa ka mid ahaa, ninkii la odhan jiray Seynt Bool wuxuu ahaa nin dhalashadiisu tahay Yuhuudi, laakinse, ku dhashay kuna kacaamay dalka Aasiyada yar. Bool wuxuu ahaa nin caalin ah oo akhristay waxyaalaha culimada Giriigga iyo culimada Yuhuuddu ay qoraan.

Markiisii hore ninkaa Seynt Bool la odhan jiray, wuxuu ahaa nin aad ugu hanuunsan diintii hore ee uu haystay. Waxaannu ka mid ahaa, dadkii aad isu hortaagay cidhiidhigana geliyey dinta Kiristaanka, markay soo baxday, si ay ugala dagaalamaan fidiniinkii ay ku fidaysay Falastiin. Waxaana la sheegay in Seynt Bool uu ka qayb galay mar nin Kiristaan ah oo la odhan jiray Seynt Istifanis dad diinta Kiristaanka lid ku ihi ay dhagax ku garaaceen Seynt Bool intaanu diinta Kiristaanka gelin ayuu ka tegey magaalada Beytal Qudus, oo uu tegay magaalada Dimishiq. Safarkiisana laba danood ayuu ka lahaa. Ta hore waxay ahayd in dhulka uu maraayo uu diintii uu haystay ku fidiyo. Ta labaadna waxay ahayd, inuu la dagaallamo fidista ay diinta Kirstaanku ku fidayso dalalka uu maraayo. Hase yeeshee, Seynt Bool intii aanu gaadhin magaaladii uu u jeeday ayaa isbeddel weyni ku dhacay, waxaanu goostay inuu ka baxo diintii hore oo galo diinta Kiristaanka. Seynt Bool muu ahayn dadka wax allaale iyo wixii caqligooda ku soo dhaca iskaga kaca

ee wuxuu ahaa nin wixii uu qabanayo horta ka fekera intaanu ku kicin. Markuu goostay inuu diinta Kiristaanka galo, markiiba kuma dhawaaqin arrinta ee saddex sannadood ayuu iska dhexmeermeerayay dalalka Carabta. Muddadaa saddexda sannadoodna wuxuu baranaayey kana fekerayey diinta Kiristaanka.

Saddexdaa sano ka bacdina Seynt Bool wuxuu billaabay, isagoo dil iyo xadhigba ugu badheedhay, fidintii diinta Kiristaanka.

Waxyaabaha ninkaasu uu u qabtay diinta Kiristaanka waxa ka mid ahayd, isagoo ah ninkii u horreeyey ee dadka Kiristaanka ah ku wacdiyey kana dhaadhiciyey in aan diinta loo soo dejin dadka Yuhuudda ah oo qudha ee loo soo dejiyey dadka adduunka oo dhan. Seynt Bool wuxuu ahaa ninkii asaaska u dhigay sida loo maamulo Kaniisadaha Kiristaanka. Aakrirkiina ninkii Bool inta la xidhay ayaa dil lagu xukumay.

Diinta Kiristaanku markii ay gaadhay dalka Rooma, daakii reer Room, aad ayey ula dagaallameen isuna hortaageen. Sabadaha ay ku diidayeen diinta Kiristaanka waxa ka mid ahaa, iyada oo diiddanayd waxyaabo ka mid ahaa dhaqankii reer Rooma. waxyaabaha ay diinta Kiristaanka iyo dhaqanka reer Rooma isku khilaafsanaayeen waxa ka mid ahaa, cayaartii dalka Rooma caanka ku ahayd, ee la dagaallansiin jiray ragga iyo bahalaha dad dilka ah. Waxa kale oo ay diinta Kiristaanku diidanayd in dadku iscabiid sadaan. Tanse ugu darnayd ee iska hor keentay dadka Kiristaanka ah iyo nimankii Rooma xukumi jiray waxay ahayd diinta oon oggolayn inay dadku caabudaan boqorada, ama dadka xukunka haya.

Arrintaasu waxaydhalisay in dadkii Kiristaanka ahaa ee Rooma ku noolaa iyo dadkii waddanka xukumaayey ay iska hor yimaadaan. Sida awgeed, waxa dhic jirtay in dadka Kiristaanka ah ee Rooma ku nool la iska xidhxidhi jiray iyagoo aan waxba geysan, wixii xun ee Rooma ka dhacaba iyagaa lagu canaan jiray.

Waxa jirtey markii taariikhdu ahayd 64 C. D. in magaala-

da Rooma badhkeed gubtay. Ninkii markaa Rooma xukumi jiray oo la odhan jiray Neero, si uu isaga jeediyo cadhada dadka aawgeed, buu yidhi dadka Kiristaanka ah ayaa gubay magaalada. Neero boqol qof oo Kiristaan ah ayuu intuu tiirar ku xidhay ku gubay beer aqalkiisa ka horreysa. Waqtigaa uu Neero arrintaa sameeyey, bay bilaabantay cadaadiska dadka Kiristaanka ah lagu cadaadin jiray dalka Rooma muddo 250 sannodood ah. Waqtiga dadka Kiristaanka la laynaayeyna, boqollaal qof oo Kiristaan ah ayaa sidii Nebi Ciise loo gigay, boqollaal waa la gubey, boqolaal kalena meel ayaa loogu xidhay bahallo dad cun ah. Siyaabaha xunxun ee dadka Kiristaanka ah loo gelaayey waxay ku kalliftay inay sameystaan meelo qarsoodi ah oo ay ku shiraan. Taasuna waxay sii weynaysey dannigii laga qabay dadka Kiristaanka ah ee la lahaa waxay afgenbiyayeen dadkii markaa xukunka Rooma haystey.

L a y l i :

1) Nabi Ciise goormuu dhashay? Magaaladee buu ku dhashay? Markuu Nabigu dhashay iyo intaannu dhalan xaggee Falastiin laga xukumi jirey?

2) Nabigu imisa jirkiisii buu billaabay faafinta diinta? Maxaana ka mid ahaa waxyaabihii uu dadka ku wacdiyi jirey ee dadka diinta u soo jiidey?

3) Sheeg sababaha ay wadaaddada iyo ragga dawladda meelaha sare u hayey isu hortaageen diinta?

4) Ka sheekee Seynt Bool iyo waxyaabihii uu u qabtay diinta Kiristaanka?

5) Sheeg waxyaabaha ay diinta Kiristaanka iyo dhaqanka dadka reer Rooma isku diiddanaayeen iyo waxyaabaha arrintaa ka dhashay?

AQBALADDII DIINTA KIRISTAANKA

Sida aynu horeba u soo sheegnay, waayadii hore ee ay diintu soo gashay dhulka Rooma, si aad ah ayaa diinta la isu hortaagey, dadkii diinta gelayeyna cidhiidhi iyo cadaadis xoog leh ayaa lagu qabtey. Laakinse, waxyaabaha xunxun ee diinta iyo dadka haystaba lagula dhaqmaayey waxba u may dhimin diinta ee wey sii xoojiyeen. Markii u horreysey dadka diinta raacsanaa waxa ugu badnaa dadkii saboolka ahaa. Markii muddo ay diintu soconaysey ayaa waxa soo galay dadkii magaca lahaa ee wax haystey. Dadkaasi waa kuwii markii hore ka soo hor jeeday diinta. Waxa dadka u soo jiiday diinta, sidii ay u wada dhaqmayeen dadka Kiristaanka ihi iyo siday ugu kalsoonaayeen diintooda, uguna diyaarka ahaayeen dhibtii kasta ee ay kala kulmaan.

Markay diintu ku fidday boqortooyadii Rooma, ayaa loo baadhay, lana bilaabey, in muddo markii la joogaba, mar shir la isugu yimaado oo laga wada hadlo diinta. Shirkaas waxa lagu ogaaday baahida loo qabo in wadaaddo iyo Shiyuukh joogta ah loo sameeyo magaalooyinka waaweyn oo dhan.

Raggii boqortooyada Rooma xukumi jirey, waxa ugu dambeeyey nin la odhan jirey Diyokleshiyaan oo cidhiidhi geliyey dadka Kiristaanka ah. Ninkaasu wuxuu boqortooyada Rooma xukumaayey markay taariikhdu ahayd 284 ilaa 305. Diyokleshiyan dagaalkuu la dagaallamaayey diinta Kiristaanka, sida runta ah, wuxuu ahaa mid aan qiimo ku fadhiyin. Maxaa yeelay markaas uu la dagaallamayey, diinta Kiristaanku waxay ahayd ta ugu xoogga badan leh diinaha lagu haysto boqortooyada Rooma.

Aakhirtaankiina, boqorkii la odhan jirey Konistantiin, ayaa markii uu rumaystey in diinta Kiristaanku ay gaadhay heeraan laga soo celin karin, 313kii, ku dhawaaqay in dadka boqortooyadiisa ku nooli ay xor u yihiin inay raacaan, kuna camal falaan, diin allaale iyo diinta ay doonaan. Konistantiin aakhirkii wuxuu soo galay diinta Kiristaanka markii uu dhimanaayey, 337kii C. D.

Markii uu Konistantiin dhintay, inkasta oo dad badani haysteen diinta Kiristaanka, haddana waxa jirey dhulal badan oo ku yiil baadiyaha dalka Rooma oo aanay weli diintu gaadhin.

Taariikhdu markay ahayd 361kii, ninkii haystey xukunka Rooma ee la odhan jirey Juliyaan ayaa isku dayey inuu soo nooleeyo diintii hore ee dadka reer Rooma haysteen. Laakiinse, markii uu Juliyaan arrinta waday laba sannadood oo qudha, ayaa lagu diley dagaal dhexmaray Rooma iyo Bershiya. Diintii horeee dadka reer Rooma ay haysteen ee la odhan jirey diinta Baganaka waxa laga mamnuucay boqortooyada Rooma markay taariikhdu ahayd 392. Waqtigana waxa Rooma xukumi jirey ninka la odhan jirey Se'odasiyuus.

L a y l i :

1) Maxaa diinta dadkii magaca lahaa ee markii hore diiday markii dambe u soo jiiday?

2) Kumuu ahaa boqorkii reer Rooma ee ugu danbeeyey boqor cidhiidhiya diinta Kiristaanka, goormuuse xukumi jirey Rooma?

3) Goormaa lagu dhawaaqay in dadka reer Rooma ay diinta ay doonaan caabudaan? Kumaa markaa xukumi jirey?

BAABBI'IDDII BOQORTOOYADII ROOMA

Muddo laba qarniya, ayaa boqortooyada Rooma ay xoog lahayd. Waqtigaa isaga ahna waxa Rooma xukumi jirey niman daacad ah. Dadka reer Roomana waxay ku noolaayeen barwaaqo. Taariikhdu markay ahayd 200 C. D. waxa bilaabmay baabi'ii ay soo baaba'aysey boqortooyadii Rooma. Waxyaabihii dib u riday boqortooyadii Rooma waxa ka mid ahaa : Waxa jirey dad badow ah oo markoodii hore ka yimid badhtamaha Aasiya oo intey Yurub soo galeen had iyo jeer ka soo weerari jirey biqortooyada Rooma dhanka webiga Danub iyo dhinaca webiga Dhin.

Boqorkii la odhan jirey Markus Aurelius ee haystay xukunka Rooma taariikhu markay ahayd 161kii ilaa 180kii, wuxuu beddelay caadadii ay dadka reer Rooma madaxdooda ku dooran jireen. Wuxuu madaxtooyadii boqortiiyada u dhiibay inankiisii oo cimrigiisu ahaa 19 jir lana odhan jirey Komodus. Tallaabadii uu qaaday Markuswaxay ahayd tallaabo aad u xun waxayna dhalisay in 12 sannadood dabadeed la dilo Komodus. Markii la dilay Komodus may jirin dariiqo lagu doorto ninkii Komodus ka beddeli lahaa madaxtooyada Rooma. Nimankii ciidammada u sarreeyey mid kastaaba dagaal buu soo abaabulay si uu xukunka isagu u qabsado.

Sidaa awgeed, wax caadi ah ayey noqotay in kolba nin Jeneraal ihi uu ciidammadiisa soo kaxaysto oo uu qabsado boqortooyada Rooma.Markii uu muddo hayo xukunka mid kale ayaa dili jirey. Midkii kasta ee caynkaas sameeyana isna sidaa ayuunbaa u dambayn jirtey. Sidaa awgeed, 211kii ilaa 248kii waxa madaxnimada boqortooyada Rooma iska beddelay 23 nin. 23kaa nin, 20 ka mid ah waa la dilay. Beryahaa uu xaalka waddanku caynkaas ahaa kartidii dawladda Rooma aad ayey hoos ugu dhacday. Dadkii cashuurihii ay dawladda Rooma siin jireen ayey diideen inay bixiyaan. Waxa samaysmay dad tuug ah oo cabsi geliyey jidkii uu baayac mushtargu mari jirey ee dhulka iyo badda. Isla markay waxyaabahaasu dhaca-

yeen, waxa jirey in waddanka gobolladiisa qaar ay abaaro xumi ka dhaceen. Abaarahaasuna waxay dhaliyeen in tiradii dadkii ku noolaa waddankaa ay hoos u dhacdo. Arrintaa qudheeduna, cashuurtii waddanka ka soo bixi jirtey hoos ayey u dhigtay. Waddanka Rooma kolkaas siyaasaddiisa gudaha ma degganayn.

L a y l i :

1) Goormay bilaabantay baabi'ii ay soo baaba'aysay boqortooyadii Rooma? Maxay ahaayeen sababihii dhaliyey inay baaa'do boqortooyadii Rooma?

MARKII LA QABSADAY BOQORTOOYADII ROOMA

Ducfigii Rooma ku dhacay waxa yara joojiyey, heerkii ay markaa Rooma joogtayna sare u yara qaaday, ninkii la oran jirey Diyokleshiyaan, ee boqortooyada Rooma u madax ahaa taariikhdu markay ahayd 284 ilaa 305. Waqtigii uu ninkaasu Rooma madaxda ka ahaa, waxyaabaha Rooma khatarta xoogga ah ku hayey waxa ka mid ahaa cuntada iyo awxyaabihii kale ee uu waddanku aad ugu baahnaa oo ka yaraaday. Diyokleshiyan si uu wax uga qabto arrintaa, amar ayuu ku bixiyey in aan nin beeraley ah iyo inankiisu toona aanay beertooda ka tegi karin oo aanay shaqo kale doonan karin.

Diyokleshiyan waxa kale uu ku fekeray in boqortooyada Rooma ay aad u weyn tahay; sabasta Rooma ay hoos ugu dhacdayna ay tahay boqortooyadii oo aad u weynaatay oo aan meel qudha laga xukumi karin. Sidaa awgeed, wuxuu boqortooyadii u qaybiyey bari iyo galbeed. Madaxnnimadii galbeedka boqortooyada wuxuu u dhiibay nin askari ah oo la oran jirey Maximiyan, isaguna wuxuu qabsaday xukunka bariga boqortooyada Rooma. Wuxuu magaalomadax ka dhigtay, magaalo la yiraahdo Nicimediya ee ku taal wadanka Aasiyada Yar. Taariikhdu markay ahayd 305, ninkii Diyokleshiyan xukunkii waaxda bari ee boqortooyada Rooma ayuu iskii uga degay. Markii uu xukunkii ka degayna waxa bilaabmay dagaallo loo dagaallamaayo madaxnnimada uu ka degay Diyokeshiyaan.

Waxa Rooma mar dambe midnimadeedii soo celiyey ninkii la odhan jirey Konistantin, oo waddanka xukumaayey taariikhdu markey ahayd 307 ilaa 337. Konistantin magaalomadaxdii boqortooyada Rooma wuu ka raray oo wuxuu u beddelay waddanka la odhan jirey Bistantium. Magaalo madaxda cusubna wuxuu u bixiyey Konistantinoobol. Konistantin taariikhdii uu magaalada dhisay waxay ahayd 330.

Taariikhdu markay ahayd 395, Bariga Boqortooyada waxa ka mid ahaa meelo badan oo ilbaxnimooyin lahaan jirey, sida dalalka Griigga, Turkiga, iyo Masar. Waxa kale oo ka mid ahaa magaalooyinkii xarumaha u ahaa ganacsiga sida Aliskanderiya iyo Antiyoj.

Aakhritaankiina boqortooyadii Rooma waxay si rasmi ah laba meelood ugu qaybsantay **395kii.**

Bariga Galbeedkii boqortooyada Rooma oo iyada magaalamadax u ahayd Rooma, waxay iska baaba'day markii ay 100 sannadood ka dambeysay markay boqortooyadu labada meelood u qaybsantay.

L a y l i :

1) Sheeg tallaabooyinkii uu Diyokleshiyan ku dhaqaaqay si uu Rooma sare ugu qaado?

2) Sheeg wadannada caanka ah ee ka midka ahaa bariga boqortooyada Rooma?

3) Goormay boqortooyadii Rooma si rasmi ah laba meelood ugu kala go'day? Goormayse baaba'day galbeedkii boqortooyada Rooma?

WEERARKII ROOM AY SOO WEERAREEN DADKA BADOWDA AH EE DIBADDA KAGA YIMID

Boqortooyada Rooma, wadannada ay ka koobnayd waxay ahaayeen wadannadii ilbaxnimooyinkii ugu horreeyey adduunka ee caanka ahaa ay ka kacaameen.Markaa iyadoo laga yaabo indad aan boqortooyada Rooma ka mid ahayn ay ka ilbaxsanaa yeen reer Rooma, ayaa dadka ku noolaa boqortooyada Rooma ay ku odhan jireen dadka dibadda ka ahaa boqortooyada Rooma aakhirkii waxa qabsaday dad ka mid ah dadkaa ay ku sheegi jireen badowda. Dadkaasu inkasta oo laga yaabo in heerka ilbaxnimada boqortooyada Rooma, aanay gaarin, waxay ahaayeen dad leh ilbaxnimo iyaga gooni u ah. Dadka qabsaday Rooma may lahayn magaalooyin waaweyn ee waxay ku noolaayeen miyi waxayna dhaqan jireen xoolo, Dadkaas magacooda guud waxa la odhan jiray Jarmal, waxaase ay u qaybsami jireen qabiilooyin fara badan oo ay ka mid ahaayeen dadka la odhn jiray Jarmalka waxa ka mid ah Ingiriiska, Jarmalka, Faransiiska, iyo dadka la yiraahdo Iskandineefiyanka.

Muddo badan ayey dadka badowda ah ee aynu soo sheegnay weerarro ku soo qaadeen galbeedka boqortooyada Rooma, iyagoo doonaya inay dalka degaan. Intii hore ee boqortooyada Rooma eeoogga lahayd, dadka badowda ah ee dibadda kaga soo duulayey way la dagaallami jireen, dalkoodana way ka celin jireen. Hase yeeshee markii ay boqortooyada Rooma tabar yaraatay ee dadkii ku noolaa tiradoodii hoos u dhacday, ayey madaxdii Rooma heshees la sameysteen dabedeedna u oggolaadeen inay dalka soo galaan. Heshiiskii ay Roomaaniyaantu la samaysteen dadka badowda ah waxa ka mid ahaa; inay qabiilkaasu degaan meelaha boqortooyada ka midka ah ee aan dad badani degganayn.

Ragga dagaalyahamiinta ah ee qabiilkaas ka midka ihina inay galaan militariga Rooma.

Waqtiga ay Rooma iyo qabiiladaasu heshiiska samaysteen waxay ahayd qarnigii Afraad. Waqtigaa isaga ah, qolo ka xoog badan qolooyinkii badawda ahaa ee hore cidhiidhiga ugu hayey

boqotooyada Rooma ayaa soo galay boqortooyadii Rooma. Qoladaas waxa la odhan jirey Hanis, waxayna ahaayeen dad xoolo raacata ah oo ka soo guuray markoodii hore badhtamaha Aasiya. Dadkaas Haniska la odhan jirey waxay iska soo galeen oo degeen meelo badan oo dhulkii ay boqortooyada Rooma xukumi jirtey ka mid ah.

Taariikhdu markay ahayd 376 ayaa dad tiradoodu tahay 100,000 kana mid ahaa qabiilo la yiraahdo Gos, ay madaxdii Rooma u oggolaadeen inay ka soo gudbaan webiga Dunub oo ay soo galaan dalka Room. Sababta Gosiska loogu oggolaaday inay dhulka Room soo galaan waxay ahayd inay dalka ka ceeshaan dadka Haniska ah ee sida xoogga leh u soo galaayey.

Muddo markii ay ka dambeysay kolkii Gosiska loo oggolaaday inay waddanka soo galaan, ayaa Gosiska iyo dadkii Roomaaniyiinta ahaa ee dhulka markii hore degganaa is laayeen. Waxay isku qabteen dadka Gosiska ihi iyo dadka reer Rooma, waxay ahayd, dadkii Gosiska ahaa ayaa markii ay waddanka muddo degganaayeen, rumeystay in ciidankii Rooma xooggiisii uu hoos u dhacay oo aanay waxba iska celinaynin. Sida awgeed na, waxay bilaabeen dalkii intii loo fasaxay mooyiye intiisii kalena inay ku baahaan, aakhirkiina siday kolba u sii durkayeen waxay galeen dalkii Giriigga.

Taariikhdu markay ahayd 410 ayaa nin abbaanduula u ahaa qabiilka Gosisku oo la odhan jiray Alarik iyo ciidammo uu watay, ay qabsadeen magaaladii Room. Qabsasho ay Room qabsadeen dad dibadda kaga yimid, waxa u xigtay mar ay qabsadeen dad la odhan jiray Gaul, labada goor ee Rooma la qabsadayna waxa u dhexeeyey 800 oo sannadood.

Taariikhdu markay ahayd 455 bay haddana Room mar saddexaad ay qabsadeen dadkii la odhan jiray Fandaliska. Dadkaasu muddo laba wiig ah ayey haysteen Rooma. Muddadaa ay haysteen waxay dhaceen meelihii wax lagu caabudi jiray iyo aqalkii boqorka. Ugu dambeyntiina waxay baaba'day Galbeedkii boqortooyada Rooma markay taariikhdu ahayd 476, markaas oo boqorkii ugu dambeeyey boqor Roomaan oo la odhan jiray Romulus uu baddelay nin ka mid ah qabaa'ilkii badowda

ahaa ee dibadda Rooma kaga soo duuli jiray. Ninkaasna waxa la odhan jiray Odokar.

Boqortooyadii Rooma sidaa kumay baa'bin, sababta oo ah gobolkii bari ee boqortooyadu wuxuu sii dhisnaa muddo ku dhow kun sano. Gobolkaasu markii dambe uu boqortooyada inteedii kale ka go'ay wuxuu la baxay Bisantiyum.

Laylis

1) Maxay dadkii ku hoos noolaa boqortooyada Rooma ay dadka kale badawda ugu yiqiinneen?

2) Maxaa la odhan jiray dadkii badawda ahaa ee qabsaday galbeedka boqortooyada Rooma? Ummadda imminka adduunka ku dhaqan ee ka farcamay dadkaasu waa kuwee?

3) Taariikhdu markay ahayd 376 madaxdii galbeedka Rooma, dad ka mid ah qabiilka la yidhaahdo Gotis oo ay tiradoodu ahayd 100,000 ayey inay waddanka soo galaan u oggolaadeen. Sabatay ugu oggolaadeen maxay ahayd?

SIDAY U SAMAYSANTAY KINIISADDA KIRISTAANKU

Markii hore habka loo maamuli jiray meelaha ay dadka Kiristaanka ihi wax ku caabudaan wuxuu ahaa mid aad iyo aad u fudud. Markii ugu horreysay, dadka Kiristaanka ah intii isku xaafado dhowdhowiba waxay isugu iman jireen Kiniisad xaafaddooda ka mid ah.

Halkaas oo uu ku wacdiyi jiray nin wadaad ah oo ka mid ah dadkii la kulmay Nabi Ciise. Marka may jirin wax derojooyin ah oo uu dadka kiniisadda ku tukadaa kala lahaa. Laakinse, sida urur kasta oo ay dad badani meel isugu yimaadaan uu u leeyahay dad madax ah, dadka kiniisad kasta isugu iman jiray wuxuu lahaa dad u madax ah. Dadkaas shaqadoodu waxay ahayd inay ururrada ay dadka Kiristaanka ihi isugu imaanayaan ay iyagu ka madax noqdaan. Inay dadka kiristaanka ah adaabta ay diintu farayso ku wacdiyaan, iyo inay saddaqada dadku siinayaan Kiniisadda wax ugu qabtaan. Muddo markay kiniisadda kiristaanku sidaas ku shaqeynaysay ayaa waxa diinii kiristaanka aad ugu dhex khaldamay caadooyin badan oo diinta bagaanka ah. Sidaa awgeed, diinta kiristaanku waxay yeelatay siyaarooyin badan oo aan marnaba ka maarmi karin dad u joogta ah oo had iyo jeer ka shaqeeya. Waxyaabaha kale ee ku kallifay inay kiristaanku samaystaan dad u go'an shaqada kiniisada waxa ka mid ahaa : Dadka kiristaanku markay diintu cusbayd waxay aad isu hayeen dadka diinaha kale haystay. Markaa si ay isaga celiyaan dadkaa, aad bay ugu baahnaayeen dad iskaashigooda ka shaqeeya oo ka ilaaliya tafraariiqda.

Qarnigii labaad ee taariikhda masiixiga ah ayaa magaalooyinka waaweyn loo sameeyey nin Bishob ah oo u madax noq da wadaaddada magaalada dhexdeeda iyo hareereheeda ku nool.

Qarnigii afraadna diinta kiristaanku aad ayu u fiday, dadkii haystayna aad ayey u bateen, markaa darajooyinkii nimanka Bishobada ah ayaa la sii kala bixiyey. Nimankii Bishobyada ahaa ee ku noolaa magaalooyinka waaweyn ee ka mid ahaa-

yeen Rooma, Konistantinobol, Antiyoj, iyo Aleksanderiya, waxa la siiyey darajada ka sarreysa Bishobnimada ee la yiraahdo Batriyaj. Nimankaa ku noolaa magaalo madaxda Gobollada ee u sarreeyey maamulka kiniisadaha waxa lagu magacaabay Metrobolitan, waxaana madax looga dhigay nimanka maamulka kiniisadda gobollada hayey oo iyaga la odhan jiray Bishobyo.

Nimanka la shaqeeya dadka ka madaxda ah kiniisadda wa xa iyana la siiyey darajada la yiraahdo Biriist. Muddo markii darajooyinka kiniisadaha Kiristaanku ay sidaa u shaqeynaysayna, waxa laysla gartay in Batriyajka Room uu noqdo ninka u sarreeya maamulka kiniisadaha Kirsitaanka oo dhan.

L a y l i :

1) Ka fallood sidii ay markii u horreysey dadka Kiristaanka ihi isugu iman jireen?

2) Maxay ahaayeen sababaha ay dadkaasu isugu iman jireen?

3) Goormaa loo baahday in wadaaddadii shirkaas maamuli jiray darajooyin la kala siiyo? Sideese darajooyinkaasu u kala sarreeyeen?

DHIMASHADII NEBIGA IYO TAABAGALKII DIINTA ISLAAMKA :

Islaamka ka hor Carabtu waxa ay ahayd mid taag daran, oo aqoon xun, oo cadaw isu ah. Reer reer bay isu dilijireen, waana is dhici jireen had iyo jeer dakana ayaa dhexdooda oolli jirtey. Nebigu wuxuu beddelay noloshoodii gebi ahaan, wuxuuna baray in ay nabadda ilaaliyaan, oo ay dhawraan haweenka, carruurta iyo duqeyda. Wuxuu baray inay is jeclaadaan oo ummad qudha noqdaan.

Islaamka ka hor Carabtu agoonta waa dhici jireen, socotadana waa boobi jireen, gabdhahana inta ay carruurta yihiin ayey xabaali jireen. Kacaankii Nebigu uu madax ka ahaa wuxuu u horseeday in dadka hodanka ahi ay u gargaaraan dadka saboolka ah, in agoonta iyo haweenka la dhaqaaleeyo, in Muslimiintu sinnaansho ay walaalo ku ahaadaan. Nebigu wuxuu ka reebay khamrada iyo khamaarka wuxuuna baray in ay Ilaah keliya caabudaan.

Nebigu wuxuu u hor kacay Muslimiinta kuna hanuuniyey in la wada shaqeeyo oo la isku kals,naado. Wuxuu Muslimoontii ka dhaadhiciyey in diinta Islaamka ummada kasta oo rumeysaa ay hore ugu marayso, oo barwaaqo ku gaarayso, taas oo ku shaqeynaysa sinnaan iyo eexasho la'aan.

Markii Nebigu Muslimiinta khudbooyin sagootis ah uu u sheegay, oo diinta Islaamka ummadda Carbeed gaarsiiyey ayuu xanuunsaday. Markii xanuunkii uu ku soo kordhayna wuxuu imaamnimada salaadda u wakiishay Jaallahiis Abuubakar oo uu faray inuu dadka tujiyo. Nebigu wuxuu xijaabtay bishii Juun 632kii (C. D.).

L a y l i :

1) Sidee buu xaalka Carabtu ahaa Nebigu hortii?

2) Goormuu Nebigu xijaabtay? Intaanu Nebigu xijaaban kumuu Imaamnimadii Masaajidka u wakiishay?

KHALIIFYAASHII HANUUNINTA HABBOONAA

Intuuna dhiman, falka Nebigu wuxuu ku koobnaa, inuu gaarsiiyo risaaladii Eebbe ummaddiisa u soo faray, uuna baro, kana dhaadhiciyo umuuraha diinta Islaamka. Tan labaadna, inuu kulmiyo ummadda Islaamka ah oo uu nolol wanaagsan u horseedo. Mar haddii Nebigii dhintay, waxaa lagama maarmaan noqotay in la helo nin dawleda Islaamka madax u noqda oo barwaaqo u horseeda.

Dfirashadii Abuubakar :

Nebiga intuunan dhiman, ma magacaabin ninka dawladda Islaamka madax ka noqon lahaa, sidaa, daraadeed, markuu Eebbe oofsaday, Islaamku wuxuu u qaybsamay laba : *Mubffjiriin*, oo ku doodayey inay iyagu xaq u lahaayeen madaxnimada, maxaa yeelay Nebigu Qureysh buu ahaa, dhibka intiisa badanna iyaguu ku soo dhacay. *Ansaar* gargaarayaashii Nebigana iyagaa isu doonaayey madaxnimada. Hase yeeshee, markii la isugu yimid Bani Saciid ayaa Cumar bin Khadaab magacaabay Abuubakar Sadiiq oo uu Nebigu u soo wakiishay intuu noolaa inuu tujiyo Islaamka. Waana la isku raacay.

Dagaalladii Islaamka ka noqodka :

Inkastoo Carabtu ay Islaameen ama ay oggolaadeen in ay canshuur bixiyaan intuu Nebigu noolaa, markii ay maqleen dhimashadii, qabilooyin badan oo Carab ah ayaa ka noqday kana baxay diinta Islaamka. Qaarna Sekadii bay diideen, waxaana ka dhashay kacaan loo yiqiin *ka noqashadii Islaamka.*

Intuu Nebiga noolaa, dhowr nin oo ka madax ahaa qabiilooyin Carabta ka mid ahaa ayaa Nebinnimo sheegtay waxaan ka mid ah kuwaas Duleyxa oo reer Banii Aasad, Musaylama (Benlow) oo reer Banii Xaneef, iyo Abuu Al-Asad Al-Cansi. Sayid Abuubakar isagoo karti iyo niyadsami ku qabay ciidanka

Islaamka dagaal buu ku kiciyey ilaa ay ku soo noqdeen Islaamka. Ciidammada Islaamka waxa ka madax ahaa Khaalid bin Waliid iyo Cumar bin Caas.

Abuubakar wuxuu isu soo ururiyey Quraanka oo uu ka baqay inuu kala lumo markuu arkay niman badan oo Quraan ka kor ka yiqiin inay ku dhinteen dagaalladii Islaamka Noqodka.

Abuubakar wuxuu qabanqaabiyey oo uu diray ciidammo furtey gobollo Ciraaq ka mid ah. Waxaana madax ka ahaa Khaalid bin Waliid iyo Mutanna ibn Harit caaqiilkii Bani Bakar. Waxayna furteen Webiga «Furaat», waxayna qabsadeen «Xira» oo ahayd magaalamadaxda Lakhmid sannakii 633 (C. D.) Kadibna wuxuu diray afar ciidan oo ka soo dagaallamay Siiriya. Taariikhdu markay ahayd Julaay 634 (C. D.) ciidanka Roomaanka waxa lagu jebiyey goobta Ajnaadain.

Abuubakar wuxuu dhintay 23kii Agoosto 634 (C. D.).

L a y l i :

1) Abuubakar yaa u magacaabay inuu muslimiinta Madax u noqdo?

2) Sheeg waxaad ka taqaanno taariikhdii Abuubakar?

3) Ka faallood waxyaabihii Abuubakar qabtay intuu dawladda Islaamka ka madaxda ahaa?

CUMAR BIN KHIDAAB

Markuu xanuunsaday Abuubakar, ayuu isugu yeeray cuqaashii Islaamka, isagoo kala tashanaya inuu u magacaabo Cumar madaxnimada dawladda Islaamka. Weyna ku raaceen iyagoo raalli ka ah.

Cumar waxaa lagu yiqiin karti, iyo eexasho la'aan iyo xaqoo uu kala saaro. Wuxuu ahaa nin geesi ah.

Furashadii Islaamka Taliskii Cumar

Furashadii Beershiya :

Dagaalkii Yarmuuk markii ay ku guuleysteen ciidanka Islaamku markay taariikhdu ahayd bishii Agoosto 636 (C. D.), ayaa Khaiif Cumar wuxuu amar ku siiyey ciidanka Islaamka inay u wareegaan dhanka Beershiya. Ciidanka Islaamka waxaa madax looga dhigay Sacad bin Abi Waqaas.

Ciidana Islaamka iyo ciidanka Beershiya waxay isaga hor yimaadeen goobta *Qaadisiya* oo ku taal 21 mayl dhanka koofur-galbeed ee *Xiira.* Jiilaalkii Febraayo 637 (C. D.) Ciidanka Beershiya wuxuu ku dagaallamay maroodiyo fara badan, hase yeeshee, waxay guushu raacday ciidanka Islaamka markii la dilay Rustam oo ahaa maamulaha guud ee ciidanka Beershiya

Ciidanka Islaamka waxay qabsadeen magaalo madaxda Beershiya oo la odhan jiray «Al-Madaa'in». Hase yeeshee mar labaad ayey ciidankii Beershiya iyo kan islaamku isaga hor yimaadeen goobta Nahaawandi markuu sannadku ahaa 642. Waxayna libtu raacday Islaamka, Beershiyana waa baqatay iyagoo qaarna Islaamay, qaarna qaxay. Kolka shan meelood loo qaybiyo, meel buu u soo diray Madiina xoolihii laga furtay Beershiya. Sacad wuxuu dhisay Kuufa iyo Basra oo xarumo u noqotay ciidanka Islaamka.

Furashadii Shaam (Siiriya) :

Taariikhdu markay ahayd bishii Sibtambar 635, Khaalib bin waliid wuxuu furay Dimishiq. Markaana dad badan baa qaatay diinta Islaamka. Intii aan qaadan diinta Islaamka waxaa lagu xukumay inay bixiyaan sannadkiiba haldiinaar iyo kiish sareen ah.

Ciidanka kale oo Islaamka ah oo uu maamula ka ahaa Cumar bin Caas, wuxuu soo hooyey guul, markuu jebiyey ciidankii Roomaanka oo degganaa Siiriya, waxayna qabsadeen Beytal al-Maqdas, gugii 637-638. Furihiina waxay u dhiibeen reer Beytal al-Maqdas, Khaliif Cumar bin Khidaab oo nabadgeliyey naftoodii iyo xoolohoodii.

Furashadii Masar :

Cumar bin Caas oo ciidan lixaad leh wata wuxuu furay Masar markay taariikhdu ahayd Sibtambar 642 (C.D.) markii ciidanka Roomaanku ka qaxay Masar. Markaana dad badan oo reer Masar ah ayaa qaatay diinta Islaamka. Inta Masiixigana diintooda loo fasaxay markay oggolaadeen in ay bixiyaan Canshuur.

Isku dubbaridkii iyo qorsheyntii Dawladdii Cumar

Falkii u horreeyey oo uu Cumar bin Khidaab uu qabtey waxay ahayd inuu isku dubbarido dawladda Islaamka markii ay ku ballaaratay dhulal badan, isagoo u qaybiyey gobollo, una magacaabay gobol kasta nin maamule ka noqda.

Falkiisii labaadna wuxuu unkay diiwaan lagu qoro xoolaha dawladda isagoo isku dubbariday waxa soo gala iyo waxa ka baxa. Waxaa kale oo uu sameeyey diiwaankii xoogga iyo kii xiriirka dawladda dibadda.

Tan saddexaad wuxuu isku dubbariday canshuuraha dawlada sida loo ilaaliyo. Wuxuuna simay eexasho la'aan, ummadda Islaamka oo dhan. Tan afraadna wuxuu ahaa Khaliif Cumar ninkii u horreeyey ee ku isticmaala taariikhda Islaamka. Tan shanaadna, wuxuu isku xiray gobollada dawladda Islaamka markii uu isku dubbariday Boostada iyo war is gaarsiinta.

Sayid Cumar waxaa la dilay isagoo salaad arooryo Tukanaaya. Waxaana dilay nin la oran jiray Abuu Lu'Lu' al-Majuusi markuu mindi mariid leh ku dhuftay. Wuxuuna dhintay saddex maalmood kaddib, taariikhduna waxay ahayd Nofambar 644 (C. D.).

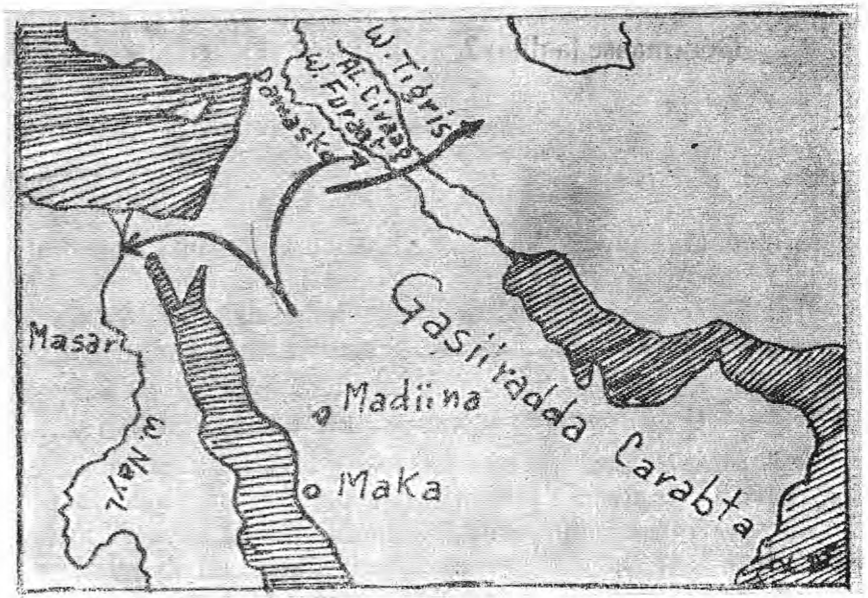

Dhulalkii Dawladda Carabtu xukumi jirtey

Diinta Islaamka horteed.

L a y l i :

1) Sidee baa Cumar loogu doortay madaxtooyada dawladda Islaamka?

2) Ka sheekee siday islaamku u furteen Beershiya? ray inay eedhaia luucmfwy

3) Kumaa ka madax ahaa ciidankii muslimiinta ee loo diray inay Beershiya furtaan?

4) Ka faallood waxyaabihii uu Cumar qabtay intii uu xukunka islaamka hayey? (b) Kumaa Cumar dilay?

Goormaase la dilay?

CISMAAN BIN CAFAAN

Intuuna dhiman Sayid Cumar, wuxuu magacaabay guddi ka kooban lix ruux inay dhexdooda ka doortaan ninkii dawladda Islaamka madax ka noqon lahaa markuu dhinto. Guddigaasu waxay ahaayeen : Cali bin Abi-Daalib, Cismaan bin Cafaan; Subeyr ibn al-Cawaan; Sacad bin Abi-Waqaas iyo Cabdiraxmaan ibn Coof. Guddigii waxay isku raaceen Cismaan bin Cafaan.

Sayid Cismaan wuxuu ahaa nin dabci fudud, aadna loo maqlo lana jeclaa, sidaa daraadeed, wuxuu ahaa ninkii ergada Islaamka ka socday heshiiskii Xudeybiya. Wuxuu ahaa nin hodan ah, deeqsina ah.

Faafiddii Dawladda Islaamka :

Dawladdii uu madaxda ka ahaa Sayid Cismaan waxay gaartay ilaa badda (Kasbiyaan - Qaswiin) oo ku taal Qaaradda Aasiya, dhanka kalena waxay gaartay Tuunis, iyo Nubiya oo ku yaal waqooyiga Afrika.

Dawladdii Sayid Cismaan waxay samaysatay maraakiib dagaal oo ay ku qabsadeen Jasiiradda Qabris iyo Roodis, waxayna ka adkaadeen ciidankii Roomaanka oo soo weeraray Iskanderiya oo ku taal Xeebta Masar.

Cismaan dawlddii uu madaxda ka ahaa maamulkeeda wuxuu u dhiibay xigtadiisii, taasna waxay dhalisay is-afgaranwaa dhexmaray Muslimiintii ku noolayd Ciraaq iyo Masar. Taasna waxay keentay in lagu dilo Sayid Cismaan aqalkiisa isagoo kitaab Quraan ah akhrinaaya. Markaana taariikhdu waxay ahayd bisha Juun 17, 656 (C. D.). Da'diisuna waxay ahayd 82 jir.

Dhulkii Islaamku xukumi jirey waagii Cismaan

L a y l i :

1) Sheeg lixdii nin ee Sayid Cumar ku magacaabay in laga dhex doorto ninka madaxtooyada uga dambeynaya?

2) Ka faallood taariikhdii Cismaan iyo waxyaabuhuu qabtay?

3) Goormaa la dilay Cismaan, maxaase lagu dilay?

CALI BIN ABII DAALIB

Cali wuxuu ahaa Nebiga in'adeerkii kuna barbaaray aqalka Nebiga. Cali wuxuu ahaa nin caalim ah, caaqil ah, geesina ah. Door weyn buu ka qaatay dagaalladii Nebiga iyo Quraysh dhexmaray. Waxaa la doortay, goortii Cismaan la dilay. Is-afgaranwaagii markuu batay ayuu u wareejiyey magaalada taliska Kuufa, halkaas oo nimankii isaga taageersanaa u badnaayeen.

Goobtii Ratiga :

Doorashadii Cali dad madaxda muslimiinta ka mid ahaa ayaa is hortaagay oo diiday taliskiisa. Dagaal baa dhexmaray Cali iyo kuwaas, taariikhdu marakay ahayd bishii Disambar, 656 (C. D.). Guushiina waxay raacday ciidankii Cali. Dagaalkaa waxaa lagu magacaabay **Goobtii Ratiga.** Maxaa yeelay Caasha oo Nebiga ooridiisii uu jeclaa ahayd baa rati fuushay iyadoo guubaabinaysay in la dilo Cali. Hase yeeshee, markii Cali uu guuleystey aad buu u xushmeeyey Caasha. wuxuuna u soo dhoofiyey **Madiina.**

Cali markii taliska uu la wareegay wuxuu casilay Mucaawiya bin Abu-Sufyaan oo ahaa maamulaha gobolka Siiriya (Shaam). Macaawiyana wuxuu diiday amarkii Cali, wuuna is hortaagey. Ciidan Cali uu wato iyo ciidan Mucaawiya raacsan ayaa iskaga hor yimid «Safeeyn» taariikhdu markay ahayd bishii Juulaay, 657 (C.D.). Halkaas oo dagaal ku dhexmaray, kuna dhawaatay inay raacdo guushu Cali, hadduna Mucaawiya amrin ciidankiisa inay Quraanka kor u taagaan iyagoo weydiisanaya in la isku afgarto Quraanka beddelka **seefta.** Taana waxay dhalisey libtii inay u janjeersato Mucaawiya, taas oo ay dhaliyeen niman Mucaawiya taageersanaa.

Cali go'aankaa wuu diiday. Hase yeeshee. waxaa qaybsamay ciidankii raacsanaa oo taageerayey. Cali markuu la dagaallamay kuwii ka leexday, ayuu u soo jeestay Mucaawiya, laakiin nasiib xumo Cali waa la dilay 20kii Jannaayo, 661 (C. D.), waxaana dilay nin ka mid ahaa Khawaarijiyiintii ka leexday oo la odhan jirey Maxamed ibn Muljam.

L a y l i :

1) Ka faallood taariikhdii Cali?

2) Ka sheekee goobtii ratiga? Sidee buu magacaasu ku baxay?

3) Muxuu ka bilaabmay is-afgaranwaagii Cali iyo Mucaawiya?

4) Ka faallood dagaalkii Cali iyo Mucaawiya dhexmaray? Sheeg ninkii Cali dilay?

DAWLADDII UMAWIYIINTA

Dawladdii Umawiyiinta ninkii asaasay ee ay magacana ka qaadatay wuxuu ahaa ninkii la oran jirey Macaawiya Binu Abuu Sifyaan Bin Umayat. Macaawiya wuxuu ka mid ahaa karaaniyiintii qori jiray waxyigii Nebiga ku soo degi jirey. Markii Nebigu dhintay, waxuu ka mid ahaa dadkii axaadiista Nebiga ka wariyey. Waqtigii Cumar iyo Cismaan ay dawladda islaamka ka madaxda ahaayeenna, Macaawiya wuxuu haystay madaxtooyada gobolka la odhan jirey Shaam. Labaatan sannadood ayuuna xukumayey gobolka Shaam. Waqtigaa Macaawiya xukunka gobolkaas hastay, sii fiican ayuu u xukumi jirey. Taasuna waxay dhalisay in dadkii xukunkiisa ku hoos noolaa aad u jeclaado. Jacaylkaas, uu dadku Macaawiya jeclaana waxay ahayd waxyaabihii aad u caawiyey ee aakhirkiina u suurtageliyey inuu ummadda Islaamka oo dhan xukunkeeda qabsado.

Intii aanu Macaawiya madax ka noqon dawladda islaamka, muddo doora ayey isaga iyo Cali u halgamaayeen madaxtooyada. Iyadoo ay ku dhowdahay in Macaawiya laga adkaado ayaa Cali la dilay. Markii uu Cali dhintay, inankiisii Xasan oolagu waday inuu qabsado meeshii aabbihii ka dhintay, dagaalkiina halkii ka wado, ayaa iskii uga degay madaxnimadii, una oggolaaday Macaawiya inuu madax u noqdo dawladdii islaamka oo dhan.

Markay taariikhdu ahayd 661 ayuu Macaawiya si rasmi ah oo aan ciduna kula doodayn u qabsaday madaxtooyadii. Sannadda waxay muslimiintu u bixiyeen sannadkii laysu tegey, waayo muslimiintii kala tafaraaruqsanayd ee dhexdooda ka dagaallamaysay ayuu giddigood mideeyey xukunkii Mucaawiya.

Mucaawiya markii uu madaxtooyadii qabsaday, markiiba waxa uu u beddelay magaalo madaxdii dawladda magaalada Dimishiq. Sbabaha uu u beddelay magaalo madaxdana waxa ka mid ahaa : Dimishiq iyo agagaarkeeda waxa ku noolaa

dadkii ayidsanaa Macaawiya markay Cali is-hayeen. Ta kale Dimishiq waxay ka fogayd gobolka Xijaas oo ay ku noolaayeen dadkii Cali raacsanaa ; waxaanay ku dhowayd boqortooyadii la oran jiray boqortooyadii Bisantiyan. Taas oo ahayd cadowga ugu weyn ee khatarta aad ugu hayey dawladda islaamka. Macaawiya markii uu gaadhay Dimishiq, isla markiiba wuxuu billaabay dhismihii uu dawladiisa u dhisaayey meel xukunkeeda laga maamula.

Macaawiya waxyaabihii uu ka qabtay Siyaasaddii Gudaha :

Sidii aynu hore u soo aragnay, waqtigii uu Macaawiye qabsaday dawladda, dadka islaamka ah tafaraaraq weyn ayaa dhex yiil. Markii uu qabsaday Macaawiye, madaxtooyadii islaamka, isla markiiba wuxuu billaabay sidii uu wax uga qaban lahaa khilaafka dhex yiil dadka muslimiinta ah. Si uu u suurtageliyo taana, xoog ayuu ku isticmaalay kooxihii ka soo horjeeday. Kooxahaasna waxa ka mid ahaa qoladii la oran jiray khawaarijiinta. Macaawiye wuxuu kale oo isku dayey, inuu dhammaystiro hawlihii uu ka dhintay Cumar. Marka wuxuu amar ku bixiyey in la qoro amarrada kala geddisan ee ay madaxdu bixinayso.

Macaawiye waa iska dhaafay nidaamkii khulafadii ka hor reeyey ay ku shaqeyn jireen ee ahaa: Khulafadu waxay ahaayeen niman xukunkuun ka madax ah, laakiin sidooda kale dad ka la mida ah lana siman. Macaawiye isagu wuxuu samaystay nidaam la mid ah kii ay ku noolaayeen kuna dhaqmi jireen boqorradii Rooma. Wuxuu samaystay, sidii boqorradii reer Bisan tiyam dad ilaaliya aqalkiisa.

Masaajidku ku tukan jirayna wuxuu ka samaystay meel isaga oo qudha u gooniya. Wuxuu kale oo beddelay nidaamkii ahaa in la doorto ninka kolba jasbanaya madaxtooyada dawladda islaamka, waxaanu hirgeliyey in madaxtooyada la iska dhaxlo. Sidaa awgeed, inankiisa Yasiid ayuu u magacaabay inuu uga danbeeyo madaxtooyada dawladda islaamka.

Fidintii ay fidday dawladdii islaamka waqtigii Macaawiya :

Si doora ayey u fidday dawladdii islaamku waqtigii uu Macaawiya haystay madaxtooyada. Waqtigaa isaga ah dawladda islaamku waxay xagga bariga ka gaartay badda Beersriya, waxaana ka mid ahaa dhulka la yiraahdo Bukhaara iyo Samarkaana. Xagga koofureed waxay gaadhay waqooyida Afrika oo ay ka mid yihiin Liibiya, Marooka iyo Tuunis. Xagga waqooyina inkasta oo aanay qabsan waxa u suurtoobay askartii muslimiinta in ay gaaraan Konistaantinaybal, oo magaalo madax u ahayd boqortooyada Rooma.

Markii uu dhintay Macaawiya, waxa madaxtooyadii dawladda islaamka ka dhaxlay nankiisii Yasiid. Yasiid markii uu xukunka qabsaday, ayaa isla markiiba waxa dhashay khilaafyo la isku khilaafay madaxtooyada. Taasina waxay keentay inay sidii berigii Cali iyo Macaawiya, ummadda islaamku qaybqayb santo isuna uur xumaato. Qalaanqalkana waxa kiciyey waxa ka mid ahaa : Xasan Cali, oo markii uu aabbihiis dhintay uga hadhay Macaawiya madaxtooyad, ayaa diiday inuu madaxtooda uga haro Yasiid Macaawiya. Markii taasu dhacdayna, Xasanwuxuu ururiyey dadkii reer Xijaas ee markii horeba raacsanaa. Waxaanay ku tashadeen Xasan iyo dadkii shiicada ahaa ee raacsanaa, inay Xijaas iskaga tagaan oo ay marka hore degaan Ciraaq, kaddibna intay dadka reer Ciraaq ay shiica ka dhigaan, halkaas ay Yasiid kaga duulaan. Laakiinse, ninkii la oran jirey Cabdillaahi Bin Sayid oo markaa ahaa guddomiyaha gobolka la yiraahdo Kuufa oo ka mid ahaa Ciraaq, ayaa laayey ciidankaas uu Xasan watay. Dadka islaamka ihi meel kasta ha joogee aad ayey uga xumaadeenarrintaa. Siiba dadkii Xijaas ku noolaa ayaa aad uga xumaaday, sidaa awgeedna, wey ku kaceen dawladdii uu Yasiid ka madaxda ahaa. Yasiidna markii uu warkaa maqlay ayuu ciidan u soo diray Xijaas. Ciidankaasina waxay iskaga hor yimaadeen kuna jebiyeen dadka reer Xijaas goobta la yiraahdo Al Xara.

Makii ayciidankaasi jebsheen reer Xijaasna waxay qabteen Maka si ay ula soo dagaallamaanCabdillaahi Binn Subeyr, oo ahaa ninkii markii uu Xasan dhintay ku dooday inuu isagu beddelay oo uu madax u yahay dawladda islaamka. Ciidankaasu iyagoo in yar u jira Maka, lagana yaabi lahaa inay qabsan

lahaayeen ayuu dhintay Khaliifkii Yasiid. Markay markaa maq leen dib ayey uga laabteen Shaam. Muddadaas dabadeed Cabdillaahi intii wuu ka sii xoogeystay, cilaaqaadna wuxuu la yeeshay dadkii islaamka ahaa ee ku filqsanaa gobollada dawladda islaamka, gobolka Shaam mooyiye. Sida awgeed, Umawiyiintii way u suurtoobi wayday inay Cabdillaahi qabtaan. Intii ka horreysey markuu xukunka uu qabsaday Cabdulmaalik Binu Marwaan.

Cabdul al-Maalik Bin Marwaan :

Waxa la isku raacay inuu Cabdul Al Malik ahaa ninkii ku laba ahaa Macaawiya ee aad isugu dayey, gacan weynna ka geystay dhismihii dawladda Umawiyiinta. Cabdul Al Malik wuxuu ahaa nin ragannimo u dhashay oqoon faacanna u leh habka maamulka dawladda iyo siyaasadda dhulkaas.

Waqtigii uu Cabdul Al Malik qabsaday xukunka dawladda islaamka wuxuu la kulmay dhibaatooyin badan. Dhibaatooyinkaa intooda badan Cabdul Al Malik wuxuu ka dhaxlay raggii uga horreeyey xukunka dawladda. Dhibaatooyinkaana waxa ka mid ahaa, markii uu Cabdul Al Malik xukunka qabsaday dadka islaamka ihi aad ayey u kala tafaraaruqsanaayeen, isla markaana rabsho ayaa ka dhacaayey gobolka Shaam, Ciraaq, Xijaas iyo Waqooyiga Afrika. Cabud Al Malik wuxuu markiiba ku dhaqaaqay kuna guulaystay inuu dhaqdhaqaaqyadii gobollada kala geddisan ee dawladda islaamka ka taagnaa uu baabi'iyo. Cabdul Al Malik markuu taa suurtogeliyeyna wuxuu usoo jeestay inuu dalka horumarkiisa wax ka qabto. Waxyaabihii uu qabtaynawaxa ka mid ahaa isagoo sameeyey lacag ay iska leeyihiin dawladda islaamku.

Intii lacagtaa uu Cabdul Al malik sameeyey ka horreysay, dalalka Carabta waxa lagu isticmaali jiray lacagta Roomaaniyiinta iyo lacagta Beershiyiinta. Waxyaabaha kale oo uu sameeyey Cabdul Al Malik waxa ka mid ahaa isagoo mar labaad dhisay masaajidka la yiraahdo masjid Al-Aqsa oo markiisii hore Cumar Binu Khadaab ka dhisay magaalada Beytal Quddus

Waxa kale uu Cabdul Al Malik amar ku bixiyey inay guddoomiyeyaasha gobollada dawladda islaamku ay xafiisyadooda ku maamulaan Afka Carabiga.

L a y l i :

1) Kafaallood taariikhdii Mucaawiye?

2) Muxuu Mucaawiye ugu beddeley magaalo madaxda dawladda islaamka Dimishiq?

3) Sidee buu Mucaawiye uu ku baabi'iyey khilaafkii dadka islaamka ah ku dhex jirey?

4) Sidee buu Mucaawiye u beddeley nidaamkii dawladda islaamka? Sheeg waxyaabihii uu Macaawiya ku soo kordhiyey maamulka dawladda islaamka?

5) Dawladdii Umawiyiintu waxay caan ku tahay fidistii ay fidisay dawladda islaamka intii aanu dhiman?

6) Maxay Xasan Cali iyo Yasiid Macaawiye isku qabteen?

7) Kumaa dilay Xasan Cali? Sidee buuse u dhintay?

8) Muxuu Yasiid ciidanka ugu soo diray? Maxay ciidankaasu ka dooneen Maka? Maxaase ka soo celiyey intaanay gaadhin?

9) Markii uu xukunka dawladda islaamka qabsaday Cabdul Al Malik sidee buu ahaa xaalka dawladda islaamka? Maxaa isbeddel ah ee uu ku sameeyey Cabdul Al Malik xaalkii markaa taagnaa?

10) Sheeg waxyaabihii uu Cabdul Al Malik u qabtay dawladda islaamka?

Al Waliid Binu Al Malik :

Waliid wuxuu aabbihii ka qabsaday xukunka dawladda islaamka, markii aabbihii dhameeyey khilaafkii ku dhex jirey muslimiinta. Sida awgeed, isagu dhibaatooyin kalamuu kulmin xagga xukunka dadkii ku hoos noolaa dawladda islaamka. Markii uu qabsaday xukunka wuxuu waqti u helay sidii uu dadkiisa iyo dalka dawladdiisu ay xukumaysayba uu wax ugu qaban lahaa. Waxyaabuhuu qabtay Waliid waxa ka mid ahaa waddooyin badan uu dhisay, ceelal biyood uu dhulka oomanaa ah ka sameeyey, iyo cusbataallo uu dhisay. Waliid sidiisaba wuxuu ahaa nin naxariis badan, markaa wuxuu aad u caawimi jirey dadka jilicsan, dadka fuqurada ah, dadka wax baranaaya, kuwa culimada ah iyo kuwa quraanka korka ka haya. Xagga dhismaha qudheeda Waliid aad ayuu wax uga qabtay. Waxyaabuhuu dhisayna waxa ka mid ahaa masaajidka loo bixiyey Majidka Umawiyiinta ee uu Dimishiq ka dhisay, xanmka oo uu hagaajiyey iyo isagoo mar saddexaad cusboonaysiiyey Masjid Al-Aqsa.

Waliid waxa kale oo uu intuu xukunka haystey aad ugu dadaaley inuu xukunka iyo diinta islaamka fidiyo. Sida daraaddeedna wuxuu col u diray bartamaha Aasiya, Colkaas waxa ka madax ahaa nin la odhan jirey Qutet Binu Moslim. Markii ay galeen waddanka Shiinahana waxay ku khasbeen boqortooyadii markaa ka dhisnayd inay cashuur siiso dawladda islaamka. Col labaad oo uu abbaanduule u ahaa nin la oran jirey. Maxamed Binu Qaasimna wuxuu u diray waddanka Hindiya. Colkaasu wuxuu qabsaday waddanka Hindiya. Sidaa awgeed, aad ayey ugu fidday diinta islaamku waddanka Hindida. Waliid col saddexaad ayuu u diray waqooyada Afrika ee loo yaqaan Maqrib. Colkaana waxaa u abbaanduule ahaa nin la oran jirey Muuse Binu Nusyry. Muuse iyo colkiisaasu waxay isu wada mareen wadannada maqrib la isku yiraahdo oo dhan; waxaanay gaadheen ilaa badweynta loo yaqaan Atlantik. Colkaa muslimiinta ahaa ee wadannada galay aad ayey ugu fidiyeen diinta islaamka iyo afka Carabiga ahba dadkii dalalkaas degganaa ee loo yiqiin Berberiyiinta.

Markii uu islaamku ku fiday wadannada Maqribna, guuto Muslimiinta ah oo uu abbaanduule u ahaa Daariq Binu Siyaad ayaa ku duulay, oo qabsaday waddanka Isbayn. Si guud ahaan ah markaanu u eegno, waqtigaa uu Waliid haystay xukunka wa xay ka mid ahayd waqtiyaasha ugu wanaagsanaa intay Muslimiinta xukumayeen dawladihii Umawiyiintu.

WAQTIGII UU DAWLADDA ISLAAMKA

XUKUMAAYEY CUMAR BINU CABDULCASIIS :

Cumar Binu Cabdulcasiis wuxuu ka mid ahaa nimankii Umawiyiinta ahaa ee xukunka dawladda Islaamka isaga danbeeyey kuwii ugu wanaagsanaa. Dadka Islaamka ihina aad ayuu u jeclaa. Cumar wuxuu xukunka dawladda Islaamka uga danbeeyey ina-adeerkii oo la odhan jirey Suleymaan Binu Cabdul Al Malik. Waxa la sheegay in Cumar markii uu xukunka dawladda Islaamka qabsaday, maalintii ugu horreysay inuu masaajidka kula hadlay dadka Islaamka ah ee joogay Dimishiq, waxaanu yidhi, «Dad yohow Muslimiita ihi waxa xukunka lay dhiibay iyada oo aan laygala tashan, idinkana laydinkala tashan, sidaa awgeed, aniga imminka fasax idiin siiyey ee doorta nin allaale iyo ninkii Islaam ah ee isleedihiin isaga ayaa idiin wanaagsan». Intaa dabadeed, waxa la sheegay in Muslimiintii meesha joogtay oo dhammi ay mar ku wada dhawaaqeen, «Adaan ku doorannay ee xukunka noo hay».

Waxa la sheegay inuu Cumar nin caaddila oo karti iyo ragannimo aad ah leh ahaa. Waxaanu aad ugu dadaali jirey in dadkuu xukumayo uu si fiican ula dhaqmo una horseedo barwaaqo. Sidaa awgeed, shaqaduu ka fadhiisan jirey ninkii dawladdiisa u shaqeeya ee xilka loo doortay ka soo bixi waaya, shaqaalihii uu Cumar sidaa u galayna waxa ka mid ahaan jirey dawladda Islaamka gobollada qaarkood. Cumar waxyaabaha caddaaladdiisa muujinaaya waxa ka mid ahaa : Cashuurtii da-

lalka ay qabsadeen laga qaadi jirey hoos ayuu u dhigay. Kuwii Muslimaayana wuu ka dhaafay cashuurtii. Waxa kale oo jirtey inuu dadka faqiiriinta ah ee xukunka dawladdiisa ku hoos noolaa uu gargaar siin jirey, waxaanu dhisay dhul lagu nasiyo dadka safarka ku jira. Cumar wuxuu dhintay markay taariikhdu ahayd 722.

GUUD AHHANBA WAXYAABIHII AY QABTEEN

Ta ugu horreysa waqtigii Khulafada, Muslimiintu dhexdooda ayey ka dooran jireen kolba ninka xukunka u qabanaaya; laakiinse, markay Umawiyiintu xukunka dawladda Islaamka qabsadeen, nidaamkii doorashada ahaa way beddeleen oo waxay ku beddeleen in xukunka la kala dhaxlo.

Waxa kale oo jirtey in waqtiyadii Umawiyiinta, sidii waqtigii Khulafada ay aad u fidday dawladda Islaamku; Umawiyiintu may joojin caadadii Khulafadii ka horreysay ay ku maamuli jireen dawladda; taas oo ahayd inay ciidammada Muslimiinta u diraan dalalkaa aan Muslimiinta ahayn. Markaa dawladdii Umawiyiintu dhulal badan ayey qabsatay, dhulalkaasna waxay ku faafisay diinta Islaamka iyo afka Carabiga ah. Markii dawladda Islaamku aad u fidday ee xukunkeedu dhul badan gaadhay wax lagama maarmaan noqotay in nidaamkii hore ee lagu shaqayn jirey, wax laga beddelo. Sidaa awgeed, madaxdii Umaawiyiintu dawladdii Islaamka gobol gobol ayey u qaybiyeen, sida Masar, Ciraaq, iwm. Gobolkii kasta waxay u diri jireen nin Guddoomiye ah oo xukunka guud ee gobolka maamula, nin qaaddi ah oo sharciga Islaamka wax ku xukuma, nin xisaabta iyo wixaa maaliyad ku saabsan ka warhaya iyo nin booliska ka madax noqdaa oo ilaaliya nabadda iyoxasilloonida gobolka.

Intii ka horreysay xukunka Umaawiyiinta, xafiisyada dawladda waxa lagaga shaqayn jirey afaf kala geddisan oo ay ka mid yihiin afka Beershiyiyiinta iyo ka Roomaaniyiintu, laakinse Cabdul Al-Malik Binu Murwaan ayaa caadadaa joojiyey amarna ku bixiyey in afka Carabiga lagaga shaqeeyo xafiisyada dawladda Islaamka oo dhan.

Waxyaabaha kale ay qaateen Umawiyiintu waxa ka mid ahaa inay sameeyeen lacagtii u horreysay ay dawladda Islaamku sameysato. Waddooyinka isku xidhiidhiya magaalo madaxyada iyo meelaha kale ee muhimka ahna way hagaajiyeen. Waxay ku socod siiyeen wadannada ay xukumayeen Islaamku in loo sameeyo niman dhanbaal walayaal ah oo qabata shaqada ay Boostada maantu qabato. Waxyaabaha kale ay qabteen waxa ka mid ahaa inay dhiseen dhul ay ku nastaan dadka safarka ku jira.

DHACNIINKII DAWLADDII UMAWIYIITA :

Dawladdii Umawiyiinta waxa aakhirkii xukunka dawladda Islaamka kala wareegay dad la odhan jirey Cabbasiyiin. Cabbaasiyiintu waxay ahaayeen niman ku abtirsada ninka la odhan jirey Cabbaas Binu Cabdulmudalib oo ahaa Nebi Maxamed adeerkii Waqtigii ay soo baxeen nimanka Cabbaasiyiinta ihi waxay ahayd waqti aad ugu habboon in dhaqdhaqaaqyo ku lidi ah Umawiyiintii ay soo baxaan; sababta oo ah, waqtigay Cabbaasiyiintu xoogga yeesheen waxay ahayd waqtigii Umawiyiintu ay laayeen madaxdii nimankii ay is-hayn jireen muddo dheer ee la odhan jirey Calawiyiinta. Laynta la laayey Calawyiinta, waxay ahayd arrin ay Muslimiintu ka xumaadeen.

Cabbaasiyiintu markaa waxay isugu urureen Beershiya iyo dalal kale oo ka mid ahaa dawladaha Islaamka; kana fogaa Dimishiq oo ahayd magaalo-madaxda ay fadhiyaan Umawiyiintu. Ninka la odhan jirey Abuu Muslim oo ka mid ahaa Cabbaasiyiinta, kuna nolaa gobolka markii hore loo yiqiin Kharsaan oo imminka qayb ka mid ah waddanka Ciraaq, ah ayaa dadkii reer Kharsaan ku diray Umawiyiinta. Ciidankaa uu Abuu Muslim sameeyey wuxuu qabsaday markii sannadku ahaa 747 magaalo madaxdii gobolka la odhan jirey Marwa. Arrintaa waxa ka xumaaday ninkii markaa xukunka dawladda Islaamka hayey oo ahaa nin ka md ah Umawiyiinta lana odhan jirey Murwaan

Binu Maxamed. Isaga oo arrintaa ka aargoosanaya ayuu qabtay oo dilay ninkii la odhan jiray Ibraahim bin Maxamed oo ahaa nin ka mid ah Cabbaasiyiinta Markii ay arrintaasu dhacdayna waxa baxsaday niman Cabbaasiyiin ah oo ay ka mid yihiin : Abuu Al Cabbaas iyo Abuu Jacfar, waxayna u baxsadeen Kuufa oo ah gobol ka mid ahaa Ciraaq.

Nimanka Cabbaasiyiinta ahaa ee u baxsaday Kuufa waxay halkaa ku dhuumanayeen ilaa markay taariikhdu ahayd 753. Sannakaa waxa qabsaday Kuufa ciidankii Abuu Muslim. Markuu ciidanku qabsaday Kuufa, Abuu Cabbaas iyo nimankii la socday ee Cabbaasiyiinta ahaa ayaa soo baxay. Markaa dadkii reer Kuufa waxay Abuu Cabbaas u doorteen inuu Khaliif u noqdo Muslimiinta. Muddo markay ka danbeysay waqtiga Abuu Cabbaas loo doortay Khaliifnimada ayaa ciidammadii Umawiyiintu iyo ciidammadii Cabbaasiyiintu iskaga hor yimaadeen meel ku dhow webiga la yiraahdo Webiga Saab. Halkaas oo lagu jebiyey Umawiyiintii. Markii taasu dhacdayna Murwaan oo watay ciidammada Umawiyiinta isla markaana ahaa Khaliifka dawladda Islaamka ayaa u baxsaday Dimishiq.

Cabbaasiyiintii kamay hadhin Murwaan ee way dabagleen. Markuu isna taa ogaaday wuxuu u baxsaday Masar, waxaana la sheegay in isagoo aan Masar gaadhin jidka lagu dilay.

Dawladda Umawiyiintu waxay xukumeysay dadka Islaamka ah 90 sannadood. Muddadaas 90ka sannadood ahna aad ayey u fidisay diinta Islaamka iyo xukunkeedaba. Waxaase nasiibdarro noqotay Umawiyiintu may helin niman karti iyo ragan nimo leh oo xukunka qabta.

SABABIHII UGU WEYNAA AY LA BAABA'DAY

DAWLADDII UMAWIYIINTU :

Intii dawladda Umawiyiinta ka horreysay dadka Islaamka ihi Khulufadooda wey soo dooran jireen. Sidaa darteed, had

iyo jeer waxa dawladda Islaamka xukumi jirey rag caadiliin ah oo karti iyo ragannimo leh. Markii ay Umawiyiintu xukunka qabsadeen doorashadii way joojiyeen oo waxay ku beddeleen in madaxtooyada la kala dhaxlo. Taasuna waxay keentay in mararka qaarkood rag aan u qalmin madaxtooyada ay qabsadaan. Sidaa awgeed, Muslimiintu may jeclayn nidaamka dhaxaltooyada ah.

Muslimiintu arrintaa dhaxaltooyada waydiidanaayeen, taasina waxay dhalisay in dad badan oo dawladdii Umawiyiinta ka soo horjeeda dhashaan. Waxa kale oo jira in dawladda Umawiyiintu siday markii ugu horeysay Khalufada ku heshay ay ahayd iyagoo iska soo horjeediyey dagaallana ka dhex dhaliyey dadkii Carabta ahaa ee markii hore isku midka ahaa. Taasuna waxay dhalisay in dadkii ku liddiga ahaa dawladda Umawiyiinta markii ugu horreysey, aanay intay jirtay oo dhanna baabi'in. Dalalka weligoodba la colka ahaa dawladda Umawiyiinta waxa ka mid ahaa nimankii la odhan jiray Khawaarijta iyo axsaabtii kale ee siyaasiga ahayd ee la midka ahayd.

Umawyiintu intii ay dawladda Islaamka ka madaxda ahaayeen Islaamka aad ayey u fidiyeen; dalalkii ay qabsadeen waxa ka mid ahaa Beershiya oo ilbaxnimo muddo dheer soo dhisnayd lahayd. Markii Muslimiintu ay Beershiya qabsadeen waxay ku khasbeen inay dhaqanka Carabta oo ay Beershiyiintu u haysteen inuu kooda ka hooseeyo, ay waxyaabo badan oo ay ka mid yihiin in afka Carabiga ah wax lagu qoro ay ka qaataan. Taasuna waxay dhalisay in Beershiyiintu ay gacan siiso wax allaale iyo wixii ku lidi ah dadkii markaaxukunka Muslimiinta haystay.

Ugu danbaytiina waxyaabaha suurto geliyey in Muslimiintu ka soo horjeesato Umawayiinta oy caawiyaan Cabbaasiyiinta waxay ahayd dilkii ay Umawayiintu laayeen madaxdii Calawiyiinta (waa dadkii Cali ku abtirsanaayey).

Khariidad muujinaysa dhulkii ugu weynaa ay Umawiyiintu xukumi jireen.

L a y l i :

1. Sidee buu ahaa xaalka dawladda Islaamku markuu Waliid qabsaday? Degganaantii ay dadka Islaamka ahi degganaayeen markii uu Waliid qabsaday xukunka maxay Waliid u suurto gelisay?
2. Sheeg waxyaabihii horumarka iyo mucaawinadda ahaa uu Waliid u qaban jirey dadka Islaamka ah?
3. Intii uu Waliid xukunka dawladda Islaamka haystay intee dal ayuu col Muslim ah u diray? Colkaa uu Waliid diray maxay diinta Islaamka iyo dawladdeeda u tareen?
4. Cumar Binu Cabdulcasiis maxay ku jeclaadeen dadka muslimiinta ihi?
5. Cumar markii u horreysey uu qabsaday xukunka dawladda Islaamka intuu dadkii Islaamka ahaa isuguyeedhay ay ayuu ka dalbaday in ay nin xukuma doortaan. Kumay doorteen? Maxay arrintaasu muujinaysaa?

6. Sheeg waxay dawladda Umawiyiintu caan ku ahyd?
7. Maxay madaxdii Umawiyiintu dalalkay xukumayeen gobol gobol ugu qaybsheen?
8. Kumuu ahaa ninkii dawladda Islaamka ka madaxda ahaa ee markii u horreysey amar ku bixiyey in xafiisyada dawladda Islaamka af Carabi lagaga shaqeeyo ?
9. Sheeg waxyaabihii horumarka ahaa ee ay Umawiyiintu qabteen?
10. Cabbaasiyiintu xaggay magaca ka keeneen ? Maxayse ahaayeen ?
11. Waqtiga ay Cabbaasiyiintu soo baxeen maxa uu ahaa waqti ku habboon. Arrintaa ka faallood?
12. Qabashadii uu Abuu Muslim qabsaday gobolka Marwa maxay dhalisay ?
13. Ka faallood sababahii ay ku dhacday dawladda Umawiyiintu?

DAWLADDII CABBAASIYIINTA

Khaliifkii ugu horreeyey ee dawladdii Cabbaasiyiintu, wuxuu ahaa ninka la odhan jirey Abuu al Cabbaas. Abuu al Cabbaas waqti gaaban ayuu madaxtooyada dawladda islaamka hays tay. Waqtigaana wuxuu ku dhammaystay cidhibtir uu cidhibtiraayey wixii ka noolaa Umawiyiinta. Wuu ku guulaystay Abuu al Cabbaas dagaalkii uu la dagaallamay Umawiyiinta, sababta oo ah muddo dabadeed, cidi kama hadhin raggii madaxda ahaa ee Umawiyiinta; ninkii la odhan jirey Cabdiraxmaan binu Macaawiya binu Haashim oo isagu u baxsaday dalka Isbeen ma hirgeliyey dawladda Cabbaasiyiinta, sababta oo ah, Al Mansuur wuxuu baabi'iyey wax allaale iyo wixii ka soo horjeeday Cabbaasiyiinta. Ha ahaadeen qoladii loo yiqiin Calawiyiinta ama ahaa.

Dawladda Cabbaasiyiintu sida runta ah may noqon dawlad adag oo isku kalsoon intii ka horraysay madaxtooyadii ninkii la odhan jirey Almansuur. Al Mansuur wuxuu uga danbeeyey madaxtooyada, walaalkii oo la odhan jirey Abii al Cabbaas. Markuu Mansuur madaxtooyada qabsaday, waxay ahayd taariikhdu 756.Waxa loo haystay in Al Mansuur uu ahaa ninkii Khawaarijta, iyo kooxa kale oo la mid ahaaba. Al Mansuur nabadgelyo ayuu ka dhex dhaliyey dawladda islaamka ah dalalkeeda oo dhan; isla markaa nin caaddil ah ayuu ahaa. Wuxuu la xisaabtami jirey nimankii Guddoomiyeyaasha ahaa ee gobollada fadhiyey. Al Mansuur wuxuu aad u tashiili jirey xoolaha dawladda kana ilaalin jirey inaanay si dhayala u bixin.

Baqdaad oo noqotay magaala-madaxda Dawladdii Cabbaasiyiinta :

Abuu Cabbaas oo ahaa Khaliifkii u horreeyey ee Cabbaasiyiinta, ayaa ka raray magaalo madaxdii dawladdii islaamka Dimishiq, waxaanu mgaalo cusub ka dhisay koofurta webiga Furaat.

Hase yeeshee, magaaladaasu waxay cajabin weyday Abuu Jacfar Al Mansuur oo ka mid ahaa khulafadii Cabbaasiyiinta. Markii uu Abuu Jacfar al Mansuur ka madaxda noqday dawladdii islaamka wuxuu uga dhisay magaalo madax dhinaca qorrax ka soo baxa ee webiga la yiraahdo Tigris. Meesha waxa hore uga dhisnaan jirey magaalo la yiraahdo «Baqdaad», sidaa daraadeed, waxa magaalo madaxda cusub loogu magac daray magaaladaa hore meeshaa uga dhisnaan jirtey.

Baqdaad waxa dhismaheeda la bilaabay taariikhdu markay ahayd 1715 waxaana dhismuhu soconayey afar sannadood. Dhismaha magaaladu si dhagso ah ayuu u sacday, sababta oo ahayd markii ay dawladdu bilawday inay dhisato xafiisyo laga maamulo arrimaha dawladda islaamka, iyo dhul ay ku hoyadaan madaxda xafiisyadaasi; waxa iyana bilawday inay magaalada dhistaan dadkii tujaarta ahaa. Baqdaad waxay noqotay magaalo ganacsi oo ay ku kulmaan alaabooyin badan oo isaga yimaada adduunka oo dhan. Taasi waxay dhalisay inay magaaladu camiranto; tirada dadka ku noolina aad u korodho. Waxa la sheegay inay 2,000,000 oo qof ku noolaayeen Baqdaad waagii Haaruun al Rashiid.

L a y l i :

1) Kumuu ahaa Khaliifkii ugu horreeyey dawladda Cabbaasiyiinta? Khaliifka ugu horreeyey Khaliif xukuma dawladda Cabbaasiyiintu, ma ku guuleystay dagaalkii uu la dagaallamay Umawiyiinta?

2) (a) Kumuu Al Mansuur madaxtooyada dawladda Islaamka ka beddelay?

   (b) Ka faallood waxyaabihii uu Mansuur caanka ku ahaa?

3) (a) Kumuu ahaa Khaliifkii dhisay magaalada Baqdaad?

   (b) Ka sheekee sidii dhaqsa ahayd ee ay u dhisantay magaalada Baqdaad?

Haaruun al Rashiid, wuxuu ka mid ahaa khulafadii ugu magaca weynaa ee Cabbaasiyiinta. Haaruun wuxuu ka dhaxlay madaxtooyada dawladdii islaamka walaalkii oo la odhan jirey Haadi, taariikhdu markay ahayd 797. Markii uu qabsaday madaxtooyada dawladda islaamka, qas ayaa ka dhacay badiba gobollada oo dhan. Hase yeeshee, wuxuu ku guulaystay inuu qaskaa baabi'iyo. Haaruun wuxuu ahaa nin jeceyl cilmiga iyo fanka, sidaa darteed, wuxuu soo dhoweyn jirey culimada; waagiisiina kutub badan oo af shisheeye ku qornayd ayaa loo beddelay af Carbeed. Baqdaadna waagii Haaruun waxay noqotay magaalo loo soo doonto cilmiga; waxayna xidhiidh ganacsi la yeelatay dalal badan.

Intii ay Cabbaasiyiintu haysatay madaxtooyada dawladda islaamka, waxa joogsaday duulimaadkii muslimiintu ku qabsan jireen wadannada kale. Hase yeeshee, dawladdii islaamku way fidday markii ay ciidammadii Haaruun iyo ciidammo ay lahayd dawladdii Rooma iskaga hor yimaadeen dhulka loo yaqaan Aasiyada Yar.

L a y l i :

1) Goormuu Haaruun Al Rashiid qabsaday madaxtooyada dawladda islaamka?

2) Ka faallood waxyaabihii uu caanka ku ahaa Haaruun?

Xidhiidhkii dhexmaray Cabbaasiyiinta iyo Beershiyiinta :

Sida aynu soo aragnay, Beershiyiintii ku hoos noolayd xukunka dawladdii islaamka raalli kamay ahayn xukunkii Umwiyiinta. Sidaa darteed, gacan weyn ayey siin jireen Cabbaasiyiintu markay u halgamayeen inay Umawiyiinta ka qabsadaan xukunka dawladda islaamka. Markii ay Cabbaasiyiintu la wareegeen madaxtooyadii dawladda Islaamka, isbeddelku kuma uu koobnayn dawladda oo qudha ee wuxuu ahaa isbeddel weyn oo saameeyey nolosha ijtimaaciga ah ee dhammaan dadkii ku hoos noolaa dawladda islaamka.

Magaalo madax :

Cabbaasiyiintu magaalo madaxdii dawladda islaamka intey ka beddeleen Dimishiq ayey u beddeleen Baqdaad. Sababta ay Cabbaasiyiintu sidaa u yeeleen waxay ahayd : Marka hore waxay ka soo togaanayeen Dimishiq oo ay ku noolaayeen dadka raacsan Umawiyiinta. Ta labaad, Baqdaad waxay u dhowayd Beershiyiinta oo iyaga raacsanaa. Intaa dabadeedna Cabbaasiyiintu Beershiyiinta derejooyin sare ayey siiyeen.

L a y l i :

1) Maxay dawladdii Cabbaasiyiintu uga rareen magaalo madaxdii dawladda islaamka Dimishiq?

2) Maxay Cabbaasiyiintu meela sare ee xukunka dawladda islaamka ah ugu dhiibeen Beershiyiinta?

Is-afgaranwaagii Haashimiyiinta :

Sidaa aanu hore u soo sheegnay, Cabbaasiyiintu waxay ku abtirsan jireen Cabdulmudalib oo ahaa Nebi Maxamed adeerkii. Waxa iyana jirey qolo la yiraahdo Calawiyiin oo iyana ku abtirsan jirey Cali Bin Abiidaalib. Labada qolo ayaa waxa la isku odhan jirey Haashimiyiin. Intii aanay Cabbaasiyiintu qabsan madaxtooyada dawladda islaamka, heshiis ayey ahaayeen Calawyiinta, waxaanay wada doonayeen in Umawiyiinta xukunka dawladda lagala wareego. Hase yeeshee, markii Cabbaasiyiintu xukunka la wareegtay, ayaa Calawiyiintii tirsadeen in la khiyaameeyey, oo madaxtooyadii ay iyagu xaqa u lahaayeen (sababta oo ah iyaga ayaa Cali ku abtirsanayey) ay Cabbaasiyiintu ka qaadday. Taasi waxay keentay in Calawiyiintu uga soo horjeestaan dawladda Cabbaasiyiinta sidii ay uga soo horjeedeen dawladdii Umawiyiinta. Arrintaasi waxay dhalisay in Cabbaasiyiintu layso Calawiyiintii iyo madaxtooyadii; dilka dabadeedna Calawiyiintu waxay u baxsadeen meelo ka fog meelaha ku hoos jirey xukunka Cabbaasiyiinta. Aakhirkiina waxay dawlad ay iyagu xukumaan ka dhisteen bariga iyo galbeedka dhulkay xukumayeen Cabbaasiyiintu.

L a y l i :

1) Calawiyiinta iyo Cabbaasiyiintu maxay isu ahaayeen?

2) Calawiyiintu iyo Cabbaasiyiintu maxay isku qabteen?

IS-AFGARANWAAGII CABBAASIYIINTA DHEXDOODA

Is-afgaranwaagii ka dhex dhashay muslimiinta kale iyo Cabbaasiyiinta kuma uu koobnayn kaa Haashimiyiinta oo qudha. Muddo markii ay Cabbaasiyiintu madaxtooyada dawladda islaamka hayeen ayey Beershiyiintana is qabteen. Sababtuna waxay ahayd sidii aan hore u soo sheegnay Beershiyiintu aad ayey u caawimi jireen Cabbaasiyiinta. Markii Cabbaasiyiintu xukunka dawladda islaamka la wareegeen waxay Beershiyiintii ugu abaalgudeen jagooyin sarsare, oo ay dawladda Islaamka uga dhiibeen. Hase yeeshee, Beershiyiintu jagooyinkaas kumay qancin ee waxay damceen inay ka hoos baxaan xukunka islaamka oo ay iskood u madaxbannaanaadaan. Halkaa waxa ka bilaabmay is-afgaranwaa ka dhex dhashay Cabbaasiyiinta iyo Beershiyiinta. Taasi waxay keentay inay Cabaasiyiintu laayaan rag ka mid ahaa madaxdii Beershiyiinta. Ragga la laayeyna waxa ka mid ahaa Abaa salma oo uu dilay Abaa Cabbaas. Aba Salma wuxuu ka mid ahaa la-taliyaashii Abaa Cabbaas. Abuu Jacfar al Mansuur wuxuu isna dilay Abaa Muslin oo ahaa nin gacan weyn ka geystay dhalashadii dawladda Cabbaasiyiinta.

Qalaanqallada ka dhex dhashay Cabbaasiyiinta iyo dadkii ay xukumi jireen kuma ay koobnayn is-afgaranwaagii Haashimiyiinta iyo iska hor imaatinkii Beershiyiinta iyo Cabbaasiyiinta ee waagii dambe Cabbaasiyiintii ayaa dhexdooda iska laayey iyaga oo isku haya madaxtooyadii dawladda islaamka. Haaruun al Rashiid waxa ku xigey inankiisii Amiin. Markuu Amiin xukumayey dawladda islaamka, Maamuun oo ay walaalo yihii ayaa Guddoomiye ka ahaa gobolka loo yiqiin Khursaan. Maamuun wuxuu filaayey inuu walaalkii ka dhaxlo madaxtooyada, hase yeeshee, Amiin wuxuu damcay inuu walaalkii seejiyo dhaxalka madaxtooyada. Taasina waxay keentay in labadii walaalo dagaal dhexmaro. Dagaalkaasu wuxuu dhacay markay taariikhdu ahayd 819. Waxaana lagu dilay Amiin, madaxtooyadiina waxa u hadhay Maamuun.

Laylii:

1) Maxay Beershiyiinta iyo Cabbaasiyiintu isku qabteen?

2) Maxayse is qabashadoodii keentay?

3) Maxay isku qabteen Amiin iyo Maamuun?

4) Maxay dhalisay is qabashadii Amiin iyo Maamuun is qabteen, maxayse ku **danbeysey?**

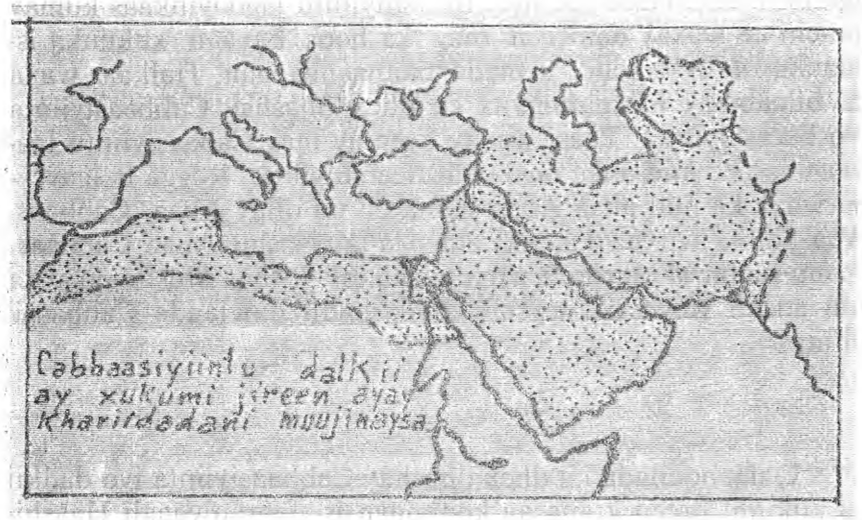

TURKIGA IYO DAWLADDII CABBAASIYIINTA

Dadka Turkiga waxay xoog u soo galeen markii uu madaxtooyada dawladda islaamka uu hayey Al Muctasim. Waqtigaa waxa aad isu qabtay Muctasim iyo Beershiyiintii; markaasuu Muctasim doonay inuu Beershiyiinta ka takhaluso. Sidaa darteed wuxuu soo iibsaday dad badan oo Turkiyiin ah. Dadkaasina waxay ilaalin jireen nabadgelyadiisa; qaar ka mid ahna wuxuu u dhiibay darajooyin sare. Markay Turkiyiintii soo gelayey Baqdaad fara bateen, Al Muctasim wuxuu magaalo madaxdii islaamka u beddelay meel Baqdaad xagga waqooyi ka xigta. Magaalada uu dhisayna waxa la odhan jirey «Saamra». Waqtigaa marka laga bilaabo ilaa wixii ka dambeeyey, Turkiyiintu qayb weyn ayey ka qaadan jireen maamulka dawladda islaamka.

DAWLADDII CABBAASIYIINTA

BOQORTOOYADA ROOMA

Fiditaankii xukunkii islaamku ku fidayey dalalka cusub wuxuu joogsaday waqtigii dawladdii Umawiyiinta. Intii ay Cabbaasiyiintu xukumayeen dawladda islaamka muslimiintu dalal naf leh oo la sheego may qabsan. Sida aynu soo aragnay Cabbaasiyiintu waxay inta badn mashquul ku ahaayeen arrimohooda gudaha. Dagaallo ay dalka dibaddiisa ka dagaallamaan waxa ugu weynaa dagaallada ay la dagaallami jireen Boqortooyadii Bari ee Rooma.

Boqortooyadii Bariga ee Rooma waxay dagaallo iyo duulimaad ku soo qaadday dalalka islaamka markii ay is baabi'isay dawladdii Umawiyiintu. Markay taariikhdu ahayd 760 ayaa Boqortooyadii Bari ee Rooma ku soo duushay «gobolka Shaam». Muslimiintii intay jebiyeen ciidankii ku soo duulay maray taariikhdu ahayd 760 ayey ku duuleen Boqortooyadii Bari ee Rooma.

Muddadaa intii ka danbeysay, markii muddo la joogoba qoloba qolada kale ayey ku soo duuli jireen. Duulimaaddadaasi waxay aad u weynaadeen markii uu dawladdii islaamka xukumayey ninkii la odhan jirey «Mahdi».

Aakhirkii markay taariikhdu ahayd 786, ayaa muslimiintu ku khasbeen Boqortooyadii Bari ee Rooma inay canshuur siiso dawladda islaamka. Boqortooyada Bari ee Rooma waxa markaa xukumi jirey Boqor la odhan Iyryn. Intii uu Haaruun al Rashiid madaxda ka ahaa dawladda islaamka mar ayaa ciidammo uu abbaanduule u yahay ku duuleen Boqortooyadii Rooma, markaa waxay taariikhdu ahayd 786. Markii Haaruun iyo ciidankiisii in yar u jireen magaalada Konstantinabal, ayaa mar labaad boqoradii heshiis la samayastay Haaruun oo oggolaatay inay cashuurtii sidii hore u bixiso.Hase yeeshee, muddo markii ay ka dambeysey heshiiskii ayaa boqoradii waxa beddelay boqor la odhan jirey Nagfwar. Nagfwar si degdeg ah ayuu Haaruun al Rashiid warqad ugu diray, waxaanu u sheegay in boqortooyada Rooma aanay cashuur dambe siin doonin dawladda islaamka. Isla warqaddaas wuxuu ugu sheegay in uu la dagaalami doono dawladda islaamka haddii aanay magdhabin cashuurtii ay ka qaadi jirtey boqortooyada Rooma. Arrintaasi aad ayey uga cadhaysiisay Haaruun al Rashiid, waxaanay ku kalliftay inuu ku duulo boqortooyada Bari ee Rooma. Markii uu ka adkaadayna wuxuu oggolaysiiyey inay sidii hore dawladda islaamka u siiyaan canshuurtii.

HEERKA AY TACLIINTU IYO FANKU GAADHEEN WAAGII DAWLADDII CABBAASIYIINTA :

Halkii ay dawladdii Umawiyiintu, caanka kaga ahayd fidista diinta iyo dalalka ay xukunto dawladd Islaamku, ayaa waagii dawladdii Cabbaasiyiintuna, caan ku ahaa heerka ay Muslimiintu cilmiga iyo fanka ka gaadheen. Intii ay madaxtooyada hayeen, Khulafadii Cabbaasiyiintu aad ayey u dhiirrin jireen, dadka wax yaqaanka ah iyo kuwa wax baranaaya, Cabbaasiyiintu niman culima ah ayey u diri jireen, inay soo ururiyaan, Carabina u beddelaan, kutubta wanaagsan ee ku qoran afafka shisheeyaha.

Waagii Cabbaasiyiinta dadka reer Baqdaad ee wax yaqaan waxay had iyo jeer ku mashquul ahaan jireen sidii ay kutub u allifi lahaayeen ama kuwa afafka shisheeyaha ku qoran u tarjumi lahaayeen.

Xagga fanka qudheeda si weyn ayey hore ugu mareen, sababta oo ahayd isla markii ay Cabbaasiyiintu xukunka qabsadeen waxay billaabeen dhismihii magaalada Baqdaad. Magaaladana aad ayey u qurxiyeen. Waagii uu xukunkii Cabbaasiyiintu dhammaaday, Baqdaad waxay ka mid ahayd magaalooyinka ugu qurux badan ee adduunka. Waxaana ka dhisnaa masjido fara baan oo dhismahoodu kala duwan yahay, fooqaq aad u fara badan, iyo daaro qurux badan. Taasi waxay ku tusaysaa heerkii ay Cabbaasiyiintu fanka ka gaadheen.

L a y l i :

1) Turkiyiintu goormay soo galeen Baqdaad? Sidee bay se ku soo galeen?

2) Waqtigee bay ugu kululaayeen dagaalladii boqortooyada Bariga Rooma iyo dawladda Islaamka ka dhexeeyey?

3) Kumuu ahaa boqorkii xukumi jirey Bariga Boqortooyada Rooma ee diiday inuu dawladda Islaamka canshuur siiyo?
Arrintaasu Boqorka ma u meel martay?

4) Ka faallood heerka uu gaadhsiisnaa Cilmiga iyo Fanka waagii Cabbaasiyiinta?

BOQORTOOYOOYINKII AFRIKADA WAQOOYI-GALBEED EE SUUDAAN

Dhulka Suudaan loo yaqaan oo ah kaymaha Gini iyo dal cawseedku meeshay isaga yimaadaan, waxa jiri jirey boqortoo-yooyin xoog iyo laxaad ieh, waqtiyo kala duwan oo u dhexee-yey qarniyadii afaraad iyo kii sagaal iyo tobnaad. Boqortoo-yooyinkaas oo loo yiqiin kuwii Suudaan waxay ku dhisnaayeen ganacsi iyo geddis dhexmari jirey iyaga iyo reer Berberkii wa-qooyi ka xigay. Berberku waxay keeni jireen cusbo ay ka soo saari jireen harooyinka waaweyn ee ku yaal lama degaanka weyn ee Saxaara iyo dhar iyo naxaas ay ka soo qaadi jireen Af-rikada Waqooyi iyo Yurubta Koofureed. Boqortooyooyinkaasi waxay iib geyn jireen fool-maroodi, dahab, iyo dad addoon ah. Waxa ugu waaweynaa Boqortooyooyinkaas Qaan, Maali, iyo Songay.

QAANA

Qaani waxay ka mid ahayd boqortooyooyinkii waqooyi galbeed ee Afrika ka dhashay kuwii ugu horreeyey. Boqortoo-yadaasi waxay ka kacaantay dalka hadda Jamhuuriyadda Qaa-ni ay tahay markay sanadu ahayd 300 dhalashadii Ciise ka dib, hase yeeshee, waxay taabbo qaadday markii ay dhawr boqol oo sano ka dambeysey dhalashadeedii. Qaana waxa hoggaanka u qabtay oo xukumay boqorro badan oo kala dambeeyey, waxaa-nay yeelatay dhawr magaalo madax oo kala geddisan. Waxyaa-bihii reer Qaana ay iib geyn jireen waxaa ugu waaweynaa da-habka, cudbiga, haruurka, kalluunka oo ay ka soo saari jireen webiga Nayjar, malab, iyo addoon; waxaanay xiriir ganacsi la lahaayeen reer Berberkii waqooyi ka xigay oo ay cusbada ka soo gadan jireen, iyo dawlado yaryay oo koofur ka xgay oo reer Wangar ah oo dahabka ay ka soo iibsan jireen.

Ganacsigaas laxaadka leh ee Afrika waqooyigeeda iyo gal-beedka xiriirin jirey waxaa gaadiid u ahaa geela oo qayb weyn ka qaatay sidii ganacsigaas iyo wax isweydaarashadaasi ay u hirgeli lahaayeen. Magaalo madaxyada Qaana waxa ka mid a-haa Kumbi Saalax oo xuddun u ahayd ganasigii Qaana la la-hayd reer Berber sanadu markay ahayd 800. Boqorkii kolkaas Qaana u talin jirey waxa la oran jiray Tenkamenin, waxaanu ahaa nin la tixgeliyo oo hadalkiisu meel maro; isaga, caaqila-da ka hooseeya, iyo ganacsatadubana waxay ahaayeen hodon waxaanay geli jireen guryo ka sameysan dhagax iyo leben, ha-se yeeshee, dadka badidiisu waxay geli jireen cariishyo. Waxa la sheegay 1,076kii ciidanka Qaana tiradiisu inay ahayd 200,000 oo dagaalyaha ah, qalabkooduna uu u badnaa qaanso iyo leeb. Hase yeeshee, 1.076kii baa qabiilooyin reer Berber ka mid ah oo reer Almorfid la oran jirey ay ku soo duuleen Qaa-na. Dagaalkaas waxa ku reeyey reer Almorfid oo inta ay bo-qorkii Qaana eryeen boqor muslim ah ku beddeley. Kolkaas iyo ka dibna laxaadkii iyo xooggii boqortooyada Qaani way sii yaraanaayeen, waxaana sii xoogeysanaayey oo taabba qaa-dayey boqortooyin kale oo muslim u badan, ninkasta oo Qaa-na lafteeda diinta Islaamka ay soo gaarsiiyeen reer Berberkii xiriirka ganacsiga la lahaa.

MAALI (110 - 1.600)

Kaalintii xoogga iyo laxaadka ee boqortooyada Qaana ay ku lahayd Afrikada waqooyi galbeed waxa qabsaday oo ka dhaxlay boqotooyadii Maali. 1.200 baa boqor reer Maali ah oo la oran jirey Mari Djarta (boqorkii libaaxa), uu ku soo duulay oo haruurlaha ku daray boqortooyadii Qaana, waxaa-na dab qabadsiiyey magaala madaxdii ganacsiga ee reer Ber-ber ee la oran jirey Walata.

1.240kii ka dib, Maali waxay noqotay boqortooyo ka weyn oo ka hodan san tii Qaana ee ka horreysey; magaalo ma-daxna wuxuu ka dhigay magaalada la yiraahdo Maali. Mari Djarta wuxuu ku dhaqay boqortooyadiisii maamul fiican ga-

nacsigii ay shisheeyaha la lahaydna aad iyo aad buu u xooji-yey, hase yeeshee, waxaa ka dambeeyey boqorro liita oo maa-mulkii dawladda ka adkaan waayey. Boqorradaas mid ka mid ah oo la oran jirey Mansa (Boqor) waxaa la sheegay in addoon-kiisii oo la oran jirey Sukura uu afgembiyey oo uu maamulkii waddanka ka qaaday 1.307dii, 1.332kii. Sukura waxaa maa-mulkii ka qabsaday Mansa Muusa oo noqday boqorradii Maa-li kii ugu weynaa, maamulkana hayey 25 sano. Mansa Muusa intii uu maamulka hayey, Maali waxay yeelatay xoog iyo ho-donnimo aanay ka hor iyo ka dib toona gaarin. Waxaa la shee-gay mar Mansa Muuse inuu Maka Xaj u aaday, intu kaxaystay kumanyaal askar iyo addoon ah oo dhar fiican qaba, safarkii-siina ay ka mid ahaayeen 80 awr oo dahab ah. Mansa Muuse magaala madaxdii wuxuu ula wareegay Timbuktu oo uu ka sa-meeyey guryo boqortooyo oo qurux badan, masaajidyo waa-weyn, dugsiyo, iyo jaamacad meelo badan oo adduunka ah loo-ga yimaado oo waxabarasho loo soo doonto. Timbuktu waxa kale oo ay xuddun ganacsi u noqotay Afrikada waqooyi gal-beed. Maali waxay hodon ku ahayd xoolaha nool oo ay ugu badnaayeen lo'da iyo farduhu, hase yeeshee, dad badan baa ku noolaa kalluun ay kala soo baxaan webiga Nayjar iyo beero ka samaystaan hareeririisa. Reer Maali waxa lagu yiqiin oo ay caan ku ahaayeen soo dhoweynta socdaalka iyo martida iyo na-badgelyo waddankooda lagu dhex mari jirey iyadoo aan bud cid laga cabsan. Caddaaladda iyo sharcigana waa la ilaalin ji-rey oo qofna qof kuma xadgudbi jirin. Mansa Muuse markii uu dhintay ka dib, waxaa la kala boobay maamulkii boqortooya-da Maali, waxaana ka dhashay dawlado yaryr oo badan oo goo-satooyin.

1.340kii ka dibna, Maali xooggeeda iyo lixaadkeeduba way sii yaraanayeen. Dawladihii hareeraha ka xigay oo dham-mina way ku soo duuleen oo way googoosteen; ugu dambayn-tiina Maali waxay isugu soo ururtay waaxda Kangaba oo ah tii ay boqortooyada Maali ka billaabatay.

BOQORTOOYADII SONGAY?

Inkasta oo Songay ay dawlad madax bannaan ahayd ilaa qarnigii toddobaad, waxay boqortooyo taabbagud ah noqotay qarnigii shan iyo tobnaad horraantiisii, markii boqortooyadii Maali taag iyo tabar beeshay. Waagii hore, songay waxay ahayd dawlad yar oo dadkeeduna ku noolaa cunto ay ka beertaan webiga Nayjar hareerihiisa iyo kalluun ay kala soo baxaan we-bigaas. Mararka qaarkoodna waxaaba maamuli jirey boqorro reer Berber ah, kuwaas oo ahaa kuwii diinta Islaamka soo gaarsiiyey Songay. Hase yeeshee, waxa u kacay Songay, boqor la oran jirey Sooni Caligii labaad (1464-1493) oo ka xoreeyey xukunkii iyo maamulkii dadyowgii shisheeyaha ahaa ee ay ka mid ahaayeen reer Berber iyo reer Maali. Sooni Cali wuxuu dhisay boqortooyo lixaad leh, oo dhaqaaleheeduna uu heer sare gaaray oo uu ku dhisaay geddis iyo ganacsi. Hase yeeshee, Soo-ni Cali waxaa xukunkii uga dambeeyey boqor la oran jiray As-kaya Maxamed (1493-1528) oo ahaa ninkii ugu tabarta badna ugna caansanaa boqorradii Songay. Maxamed wuxuu ahaa nin nabadda jecel, aadna wuxuu ugu dadaalay sidii uu sare ugu qaadi lahaa xiriirka ganacsiga ee Songay la lahayd adduunka kale, taas oo uu ku guulaystay. Waxa kale uu Maxamed aad iyo aad ugu dadaalay sidii Songay u noqon lahayd xudduntii diinta Islaamka iyo waxbarashada ee Afrika waqooyi galbeed.

Taasi waxay dhalisay inay Timbuktu noqoto xuduntii cil-miga, xertuna meelo fogfog uga timaado oo waxbarasho u soo doonato. Magaalooyinka Timbuktu, Kanu, iyo Gao, oo dham-maantoodba kolkaas ka mid ahaa boqortooyadii Songay, waxay noqdeen kuwo aad iyo aad u camiran, oo geddisleyda iyo ga-nacsataduba ku kulmaan.Waxa kale oo magaalooyinkaasi ay xuduud noqdeen Diinta Islaamka oo ay ugu faafiyeen gobol-kaas Waqooyiga galbeed ee Afrika?

Sanadu marakay ahayd 1.591kii baa dad la oran jirey Moor oo reer Marooko ahi ay ku sooduul een boqotooyadii Son-gay oo ay qabsadeen Gao iyo Timbuktuba, kolkaasaana ugu dambeysay jiriddii boqortooyooyinkii Suudaan.

L a y l i:

1) Xaggee baa Suudaan loo yiqiin waagii hore?

2) (b) Magacaw saddex boqortooyo oo ka mid ahaa kuwii Suudaan?

   (t) Sidee bay saddexdaas boqortooyo u kala horreeyeen?

3) Magaalooyinka Timbuktu, Kaanu, iyo Gao, xaggee bay ahaayeen? Maxayse caan ku ahaayeen?

4) Magacaw laba wax oo reer Maaligii hore iyo Soomaalida hadda ay isaga mid ahaayeen?

5) Maxaa boqortooyooyinkii Suudaan xiriirkoodu ugu badnaa waqooyiga Arfika?

6) Sidee bay diinta Islaamku uga soo gudubtay lama degaanka Saxara oo uu soo gaartay Afrikada waqooyi gabeed?

7) Muxuu ku dhisnaa dhaqaalaha boqortooyooyinkii Suudaan?

BOQORTOOYOOYINKII AFRIKADA DHEXE

Meelo badan oo Afrikada Dhexe ka mid ah baa ilbaxnimadoodu gaartey inay boqortooyooyin samaystaan oo dhaqanno fiicani ka hirgalaan 1,000kii ka hor. Dadyowgii ku noolaan jirey wadammada hadda loo yaqaan Kongo, Angoola, Saambiya, Malaawi, Mosambiig, iyo Koofur Afrika, waxay heer fiican ka gaareen beeraha iyo sancada birta taariikhda aynu kor ku sheegnay ka hor. Dadyowga dalalkaas ku dhaqnaa tiradoodu ma badnayn waxayna ka koobnaayeen degmooyin yaryar oo kala googo'an hase yeeshee, waxa jiray dhowr boqortooyo oo waaweyn oo ka hirgalay gobolakaas Afrika Dhexe.

Ilbaxnimadii Reer Kalomo :

Reer Kalomo waxay ahaayeen dadkii ku dhaqnaan jirey Saambiya waagii hore. Waxay ahaayeen dad Afrikaan ah oo madow oo beeraha iyo sancada birta heer fiican ka gaaray. Waxa kale oo la degganaa dad kale oo loo yiqiin Bushmen oo gabraarato ah. Hase yeeshee, ku dhex lumay dadkaas Bantuga ah, oo tiradooduna maalinba maalinta ka dambeysa sii yaraanaysay. Ilbaxnimadaas reer Kalomo waxay ka hirgashay dooxooyinka sare ee waqooyiga webiga Saambiisi iyo webiga hareerihiisaba. Dadkaasi waxay ku noolaayeen buulooyin yaryar oo beeralay ah, buulooyinkaas oo ay ka guuri jireen marka dhulka ay beertaan ciiddiisa nafaqadu ka dhammaato qalabka keliya ee ay beeraha ku falan jireenna wuxuu ahaa yaambo. Waxa ugu badn ee beeraha uga bixi jirey cuntadooduna ugu badnaa wuxuu ahaa haruur. Waxay dhaqan jireen xoolo ay ka mid yihiin, lo', ido, iyo riyuuba. Waxa kale oo dadkaasi ay belo ku qabeen ugaarsiga duur joogta ay ka mid yihiin, gisida, dameer-dibadeedka, doofaarka, iyo ugaar kaloo badan; waxayna ku ugaarsan jireen eey iyo fallaaro. Reer Kalomo waxay caan ku ahaayeen sancada weelka dhoobada ka samaysan iyo dhismaha guryaha carshaanta mudulloyaasha ah.

Waxay dadkaasi xiriir ganacsi la lahaayeen dadyowga hareeraha ka xiga iyo xeebaha Koofur-bari oo ay u dhoofin jireen dahab, naxaas, iyo fool-maroodi, iyaguna ay ka soo gadan jireen cudbi ay dhar ka samaystaan iyo aleelo iyo kuulo ay isku qurxivaan. Boqoradii iyo caaqilladii reer Kalomo waxay ahaayeen

niman Karaamadooda lagu tixgeliyo oo lagaga baqo, waayo dadku waxay rumaysnaayeen in nimankaas boqorada iyo caaqillada ahi ay Eebehood karaamo ka wateen, xukunka iyo madaxnimadana ay jid u lahaayeen.

Arrintu waxay sidaas ku socotay ilaa 1,300kii hase yeeshee, kolkaas kaddib, waxa soo doolay dadyow reer Tonga iyo reer Ila loo yiqiin, reer Kalomo laftoodana tiradoodii way badatay. Taasina waxay dhalisay in dhul kale oo la beerto ama xoolaha la daaqsado loo baahday, kaddibna dadkaasi ay hareer walba u fideen oo u dal durugsadeen.

SIMBABWE

Webiga Saambisi Koofurtiisa meelihii ilbaxnimooyinka iyo dahqannada fiicani ka hirgaleen, waxa ka mid ahaa Simbab we. Ilaa dhalashadii Ciise, taariikhdu waxay sheegaysaa in dadka Simbabwe ku dhaqnaan jirey ay ahaayeen dad beero yaryar beerta, lo' fara badanna dhaqda. Dadkaasi qalabkooda iyo weel keedaba waxay ka samaysan jireen birta, inkasta oo aanay tiradoodu badnayn. Haseyeeshee, 900kii kddib dadkaasi horumar bay sameeyeen xagga dhaqanka iyo xagga dhaqaalahaba. waxa la rumaysan yahay dadka horumarkaas aabbe u ahaa inay ahaayeen dadkii reer **Liobar-Kobje** ee awooweyaasha u ahaa reer Shoona. Dadkaasi waxay ku noolaan jireen tuulooyin yaryar oo dooxooyinka iyo buuraha gaagaaban korkooda ay ka dhisan jireen, guryahooduna waxay ahaayeen carshaan iyo mudullo ka samaysan qori, caws, iyo dhoobo. Hase yeeshee, 1,100kii kaddib, dadkaasi waxay bilaabeen inay guryahooda dhagax ka samaystaan, waxaana hlkaasa ka dhashay dhismihii Simbabwiga weyn (Hooyga Caaqilka ee weyn) ee qalcadda Fiktooriya agteeda ah. Dadkaas reer Shoona qayb libaax bay ka cayaareen tiiriikhda Afrikada Dhexe waxaana la rumaysan yahay inay iyagu ugu horeeyeen Afrikada Dhexe dad guryo dhagax ah dhista. Markii ay tarmeen kaddib, reer Shoona, waxay kala guursadeen dadyowgii hareeraha ka xigay ee ay kulmeen. 1,400kii waxay samaysteen boqortooyo xoog leh oo Mwanamutaba la oran jirey.

Boqortooyadaas Mwanamutaba waxa maamuli jirey Mambo (boqor) iyo caaqilladiisa, kuwaas oo xukunka iyo xoolahaba

gacanta ku hayn jirey, aad iyo aadna u dhiirri gelin jirey xiriirka ganacsiga ee ay la lahaayeen dalalka shisheeyaha ah, siiba Hindiya oo dahb iyo fool-maroodi ay u dhoofin jireen; iyaguna cudbiga, kuulaha, iyo dheryo dhoobeed ay ka soo qaadan jireen. Ugu yaraan 7,000 oo godadka dahabka laga qodi jirey baa laga helay labada webi ee Saambesi iyo Limbobo dhexdooda. Gododkaas qaarkood 30 mitir bay hoos u qodnaayeen. Dadkaas reer Mwanamutaba waxay heer fiican ka gaareen sida dahabka loo qodo, loo kala shiilo, ka dibna qalab looga sameeyo, 1,000kii ka hor. Boqortooyadaas Mwanamutaba waxay taabbagud ahayd ilaa 1,500kii kolkaas oo qabiilooyinkii dhexdooda ka dagaallameen oo boqrtooyadiina ay burburtay.

KONGO IYO ANGOOLA :

Sidii Saambiya iyo Simbabwe bay ilbaxnimo taabbogud ah oo ku dhisan beero, ganacsi, iyo xoolo dhaqasho ay ka hirgashay dal-cawseedka daaqsiinta leh ee Kongo, iyo Angoola 800 kii ka hor. Ilbaxnimadaas oo dawlad yaryar oo badan ka koobnayd, waxay saldhig fiican ku yeelatay saddex meelood : Midda kowaad waxay ahayd gobolka Kataanga ee webiyada iyo Ubemba agagaarkooda, waana halkaas meeshii ay dawladihii Luba iyo Songay ka dhasheen; midda labaad waxay ahayd Kaymaha waqooyi-bari xiga;waana meeshii dadkii reer Bolya ay ku dhaqnaayeen; midda saddexaadna waxay ahayd webiga Kongo agagaarkiisa oo aan ka fogeyn meesha Kinshaasa hadda ku taal.

1,400kii ka hor baa caaqilkii reer Bungu wiilkiisii uu ka duulay Kongo oo waqooyiga Angoola ku duulay oo qabsaday, caasimadna ka dhigtay Mbansa oo webiga Kongo koofurtiisa ku taal. Kolkii dadkii wax qabsaday iyo kuwii la qabsaday ay is dhex galeen oo kala guursadeen kaddib, waxa halkaas ka dhashay boqortooyo Ntinu (boqor) keliya leh. Boqorku wuxuu ka guursan jirey qoys karaamo leh oo dadkiisa ka mid ah. Caaqilkuna (Mani) wuxuu guursan jirey inantiisa, si uu kalsoonidadadkiisa u helo.

1,540kii ka dib, boqortooyadaasi waxay ku fidsanayd dhul aad u ballaaran oo ka kooban waqooyiga Angoola iyo agagaarka webiga Kongo oo dhan; boqortooyadaasina waxay ka koobnayd lix gobol : Mbemba,Nusundi, Mbamba, Soyo, Mban-

gu, iyo Mbata. Boqortooyadaasi waxay xiriir ganacsi la lahyad booqortooyooyin kale oo koonfur iyo kooufu-bari ka xigay; hase yeeshee, xagga galbeed cidina ugama imaan jirin, iyaguna uma dhoofi jirin, waayo, boqortooyada waxa galbeed ka xigay kaymo jiq ah oo aanay cidina u gudbi karin.

1,484kii baa Boortaqiisku ka soo galeen weebiga Kongo afkiisa' oo ay bilaabeen inay dadka halkaas degganaa cudud iyo xoog u sheegtaan oo dhulkooda degaan. Boortagiisku waxay bilaabeen inay dadka xoog ku qabsadaan kaddibna u iib geeyaan Ameerika, taasina waxay iridaha ufurtay ganacsigii dadka ee ballaarnaa ee Afrika aad u curyaamiyey, halkaasayna boqortooyadii Kongo ku baaba'day.

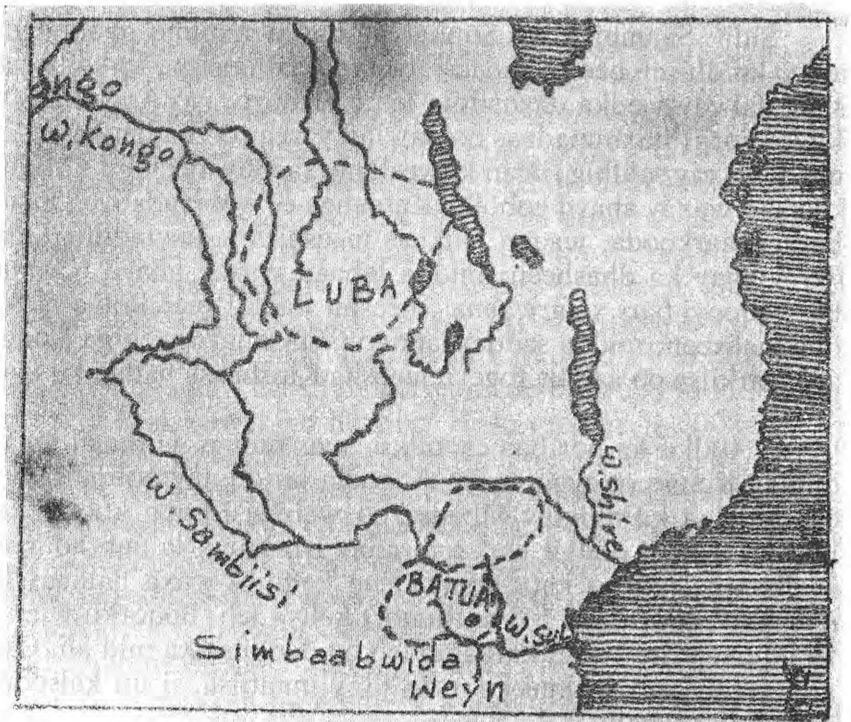

L a y l i :

1) Sidee baa lagu garan karaa inay Afrikada Dhexe sancada birta iyo dahabka heer fiican ka gaareen waqti fog ka hor?

2. Dadka Simbabwey magaca hadda loo yaqaan waa maxay? maxaadsee ka **og tahay dalkaas arrintiisa?**

3. Maxay caaqillada reer Kongo **hablahooda** u guursan jireen?

4. Sidee bay Boortuqiisku u soo galeen Afrikada dhexe? Markay soo galeen kaddibse sidee bay dadkii halkaas degganaa ula dhaqmeen?

5. Boqortooyinkii Afrikada dhexe yey xiriir ganacsi la lahaayeen? Maxayse iibbgeyn jireen?

TAARIIKHDII SOOMAALAYA EE HORE

IYO TII WAAYADII DHEXE

Taariikhdii Soomaaliya ee beryihii hore waa mid xiiso u leh. Tan iyo muddo aad u fog baa dhulka waxa ku noolaa aabbayaashii Soomaaliyeed. Waxa jirtey in Soomaalidii hore ay xoolo dhaqan jireen, oo ay cuni jireen hilibka xoolaha, isla markaana cabbi jireen caanaha xoolohooda. Iyadoo berigii hore uusan jirin dharku, Soomaalidu waxay xidhan jireen hargaha adhigooda. Marka naftooda iyo adduunkooda la soo weeraro waxay Soomaalidii hore iyagoo isku duuban ku dagaallami jireen hootooyin iyo gashaamo. Gaadiidka u dheereeya ee Soomaalidu lahayd wuxuu ahaa Fardaha..

Dalka Soomaalidu wuxuu ku yaallaa geesta qorrax ka soo baxa Afrika ugu baalleysa. Bad baa dhinac kasta kaga wareegsan galbeed mooye. Waqooyi waxa ka xiga Gacanka Cadmeed, barina Badweynta Hindiya, galbeedna Itoobiya. Dadka Soomaalidu wuxuu ku kala faafsan yahay dhul lagu qiyaasay hal malyuun oo mayl oo laba jibbaaran. Magacyo kala duwan baa shisheeyuhu u yiqiin dhulka Soomaalida. Masaaridii hore oo ay u talin jireen boqorrdii lagu magacaabi jirey Firconno, waxay u yiqiinneen, «Bunt» ama «dhulkii Udgoonka» «Beeyada iyo foolka-maroodiga». Waxa kale oo ay u yiqiinneen, «Tiraa» oo ah dhulkii eebbeyaasha ama dhulkii daahirka ahaa. Giriiggii iyo Roomaaniyiintii hore waxay ku magacaabi jireen «Barbaryihiin». Carabti hore ee dalmarka ahayd magacaas hore ayey in yar doodiyeen oo ka dhigeen «Dhulkii Baarber» ama «Ber-el-Cajam». Magacaasna haddeer waxa loo yaqaan Gobolka Boosaaso; wuxuuna ku tusinayaa xiriirkii ay Carabtu la lahayd dadka Soomaaliyeed. Reer Yurubkii Afrika qabsadaywaxay dhulka Soomaalida ku magacaabeen «Geeska Afrikada Bari», magacaas oo tan iyo haddeer loo yaqaan.

Soomaalidu yey ka soo jeeddaa :

Nimanka aqoonta dheer u leh abtirsiimaha dadka adduunka iyo meeshay ka soo jeedaan, waxay yiraahdeen dadka Soomaalidu waa reer Xaam. Weliba waxay kayihiin Kushitik koofureed oo u soo doolay, degayna Geeska Afrika. Hase yeeshee nimanka taariikhda aqoonta u lihi waxay sheegeen in Soo maalidu Geeska Afrika timid inta u dhexeysa 5,000 iyo 7,000 oo sano dhalashadii Ciise horteed.

Horteedna waddanaka koofurtiisa waxa u soo doolay dadka ku magac dheer «Sunji». Waxa kale oo dalka Soomaalida u soo doolay, soona maray irrida Baabalmandab, beelo waaweyn oo is daba socda oo reer Xaam ah, kuna darmay Sunujtii dhulka degganayd; waana kala guursadeen. Waxa ugu dambeeyey dad kale oo iyana reer Xaam ah; dadkaasu aad bay u firinfircoonaayeen, kuwaasoo Soomaalidu ka soo jeeddo. Soomaalidu dadkii hore dhulka u degganaa yey markaa koonfur u riixeen. Waxase ku hadhay labada webi (Shabeelle iyo Jubba) dad yar oo dadkii hore u degganaa ka mid ah. Waxay iyana koonfurgalbeed u riixeen dadka Booran la yiraahdo

Ganacsi Soomaaliya iyo Shisheeyaba :

Waxa jirtey in Geeska Afrika xeebtiisu ahayd halka ugu weyn ee isku xidhiidhisa waqooyiga Afrika, Shiina, Hindiya, Aabaabiya, Bariga dhow iyo Yurub. Dhulka aan soo sheegnay dadkoodu waxay u baahnaayeen mid waliba alaabta ka kala sameeyo; sidaa darteed, waxay wax isku dhaafsan jireen xeebaha Soomaaliya. Soomaaliya waxa laga diri jirey waxyaalo aad u fiican isla markaana aad u qaali ah.

Shisheeye badan baa Soomaaliya xidhiidh ganacsi ah la lahaa, waxaana ka mid ahaa: Masaarida, Yaman, Ciraaq, Jawa, Shiinaha iyo dalal kale oo badan. Dadyowgaas oo dhammina waxay soo doonan jireen oo iibsan jireen moodkii Soomaaliya caanka ku ahaa ee ay ka mid ahaayeen Beeyo, Malmal, Foolmaroodi, Baal-goroyo, iyo qoryah guryaha lagu dhiso. Hindi ka ganacsan jirtey xeebta bariga ee Afrka waxay la lahaayeen xidhiidh ganacsi dadka Afrka. Ganacsigaasu wuxuu ahaa addoonsiga iyo caagga; wuxuuna kaloo ahaa wax is dhaafsi.

Ganacsigaas iyo socdaalladaa waxa qaadi jirey doonyo Hindiyi leedahay. Waxay doonyuhu kaloo qaadi jireen waxyaalaha beeraha ka soo baxa. Doonyuhu waxay ka imaan jireen xeebta Bombay waxayna ku dajin jireen Geeska Gardafuuy. Markaasay qaarna qaban jireen xagga koofurta, qaarka kalena

xagga galbeed. Waxaa lagu qiyaasay socdaalka Hindiya iyo bariga Afrika inuu qaadan jirey inta u dhexeysa soddon ilaa afartan maalmood. Doonyaha laftooda waxaa lagu qaadi jirey subagga Soomaaliyeed.

Soomaaliya iyo Masaaridii hore :

Masaaridii hore waxay rumaynaayeen in ka yimaadeen markii hore waddanka Bunt. Waxa jirtey inay la lahaayeen xidhiidh weyn Soomaalidii hore. Masaaridii hore iyo Soomaalidii hore aad bay isugu ekaayeen. Waxaa la sheegay in Masaaridu ay ka tageen dhulka Soomaalida oo ay sii mareen xeebta badda Cas. Markaa waxay ka galeen Masar dooxada Hammamat; dabeetana waxay ku baaheen xagga koofurtaa ee Nuubiya. Baryahaa hore waxay isu diri jireen wafdiyo walaaltooyo ah oo ku xoojinayeen xagga dhaqanka iyo ganacsiga. Bunt waxaa lagu tilmaami jirey waddankii Ilaahay. Socdaalladii dadku isu socon jireenna waxa kale gooyey Giriggii dalka Masar qabsaday saddex qarni Ciise hortii. Wafdiyadu waxay mari jireen markay ka yimaadaan Masar ay ku soo socdaan waddanka Bunt dariiqa Nuubiya iyo Amxaarada. Labada waddan waxay lahaayeen ganacsi lagu qiyaasay muddo dhan 3600 ama 3700 Ciise hortii oo isu mari jirey badaha.

Carabta iyo Soomaalidii hore :

Carabtu waxay keeneen caadooyin iyo dhaqammo ay leeyihiin, iyo kalmado Carabi ah oo af Soomaaliga ka mid noqday. Muddo 1806 oo sano laga joogo imminka oo ahayd markii bad-mareen Giriig ahaa qoray Buugga la yiraahdo «Tilmaamihii Badda Hindiya) ayaa waxa la sheegay in xidhiidh ganacsi ahaa uu u dhexeeyey dalka waqooyiga Hindiya, Soomaaliya, iyo Carabta. Beershiyiinta oo imaan jirey dalka Soomaaliyeed meelahay degi jireen waxa ugu badnaa xeebaha ku jeeda badda Hindiya ee gobolka Banaadir iyo Jubada Hoose. Iyaga iyo Carabtuna si fiican bay wax uga qabteen dhulka dhismihiisa iyo dhaqdhaqaaqa ganacsiga. Doolistoodii waxay kordhisay reer magaalnimo iyo ilbaxnimo. Laakiin, si wacan looma oga, loona garanmaayo labada qolo midkoodii ku horreeyey dalka degitaankiisa, waxaase jirtey in labada qoloba ku lahaayeen xoog dhaqaalee iyo xidhiidh siyaasadeed. Qolo kastaana wa-

xay ka gashay islaamka fidintiisa, haba u badnaato Carabtuye.

Carabta ganacsatada ahi waxay ka tegi jireen Badda Cas bisha Agoosto waxaynn aadi jireen Maskat, dabeetana xeebta Malabar. Bisha Disambar waxay imaan jireen xeebta Afrika waxayna booqan jireen Muqdisho, Marka, Baraawe, Laamu, iyo meelo kale oo la mid ah.

Waxa la sheegay in uu xidhiidhkii u horreeyey ee Carabta iyo Afrikaanka dhexmaray uu bilaabmay 1330 oo sannadood dhalashadii Ciise horteed. Bad mareenkii reer Yurub waxay ka ganacsan jireen Badda Cas iyo Badweynta Hindiya ilaa iyo intii Ciise dhashay. Marka intii ka horreysey dadka ka ganacsan jirey waxay ahaayeen Carabta, Shiinaha Afrikaanka iyo Hindiya. Carabtu waxay keeni jireen hubka birta ka sameysan waxayna ku beddelan jireen caag iyo dad la iibsado. Carabtu waxay ganacsi lalahaan jirtey tan iyo dhulka Shiinaha. Baryahaa waxa Soomaaliya iman jirey Giriig, Hindi, iyo Carab, giddigoodna waxay ganacsi la lahaayeen Xeebaha Soomaalida.

Shiine, Hindi iyo Soomaaliya :

Lacagta iyo alaabta dhoobada ah ee Shiine waxaa laga yiqiin Geeska Afrika muddo dhan 1,200 oo sano. Muddo ku dhow 700 oo sano ayaa nin Shiina ah uu soo booqday xeebta magaalada Berbera. Shiinuhu waxay kaloo ka ganacsan jireen magaalada Muqdisho, waxay keeni jireen xariirta; waxaanay qaadan jireenfoolka-maroodiga iqohilibka ariga. Iyana waxa la sheegay in Hindi badani la ganacsan jirtey dalka Soomaaliya. Waxay keeni jireen waxyaalo uu ka mid yahay Basbaasku; isla markaa waxay qaadan jireen waxyaalo ay ka mid yihiin luubaantu iyo malmalku. Waxay kaloo keeni jireen kuulaha iyo dahabka.

Dadkaasu waxay yiqiinneen xilliyada dabeyluhu is beddelaan muddo boqollaal sano ah. Bugaag badan oo ka hadlaysa xeebaha iyo dekadaha Afrika iyo Aasiya baa la qoray. Buugagga ka ugu caansanaa waxa la yidhaadaa **Tilmaamihii Badda Hindiya.** Buuggaasu wuxuu tilmaan ka bixinayaa caadooyinkii, ganacsigii, siyaasaddii iyo diintii dadka Afrika iyo Aasiya ku noolaa waqtigaa.

Masar sannad walba doonyuhu waxay ka imaan jireen bisha Luulyo iyadoo ay ka ganacsan jireen magaalooyinka aynu soo shgnay. Shiine waxa laga keeni jirey alaab ay ka mid yihiin sareenka, bariiska iyo dharka. Waxaa la sheegay in ganacsi dhexmari jirey Soomaalida iyo Shiinaha muddadii u dhexeysay 7-17 boqol oo sano dhalashadii Ciise. Waxaanu isaga socon jirey magaalooyinka Jek, Ho iyo Muqdisho.

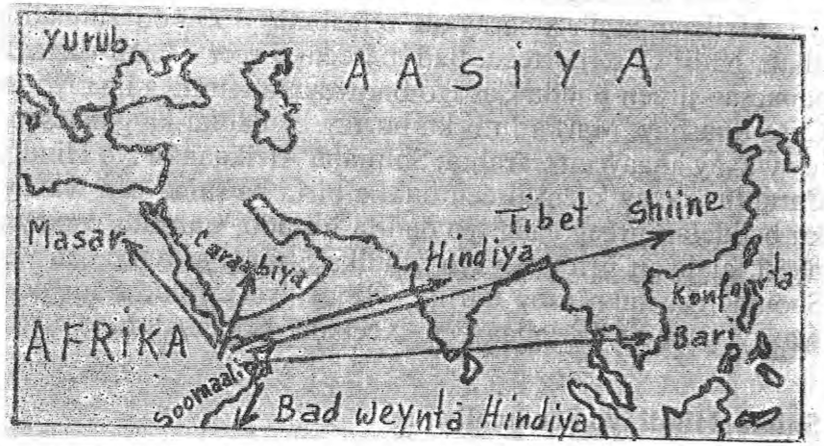

L a y l i :

1) Wax ka sheeg taariikhdii hore ee Soomaaliya?
2) Waxaad sheegtaa saddex wax oo xooluhu tari jireen Soomaalidii hore?
3) Muxuu qalabkoodu ahaa?
4) Marka la soo weeraro maxay yeeli jireen?
5) Muxuu ahaa magacii Masaaridii hore u tiqiin Soomaaliya?
6) Magac «Tiraa» maxaa looga jeeday?
7) Soomaalidii hore xaggee bay ka soo dooleen?
8) Maxay shisheeyihii hore ka gadan jireen Geeska Afrika?
9) Muxuu gaadiidkooda u dheereeya ahaa?
10) Maxaa ka mid ahaa magacyadii loo yiqiin Soomaaliya?

11) Muxuu ahaa ganacsigii Hindidu la lahayd Soomaalida?
12) Maxaa qaadi jirey ganacsigaas?
13) Meelmay ka tegi jireen Carabtu bisha Agoosto?
14) Maxaa ka mid ahaa waxyaalihii boqorradii Masaaridii hore u soo doonan jireen waddanka Bunt?

L a y l i :

1) Waxaad raadisaa dad da'weyn oo kaaga warrama noloshii Soomaalidii hore, markaasna u sheeg ardayda wixii aad soo maqashay?
2) Waxaad sheegtaa meelihii Geeska Afrika xeebtiisu isku xidhiidhin jirtey?
3) Waxaad sawirtaa khariidada meelaha aad soo sheegtay?
4) Meelahaas aad soo sheegtay maxay waliba u baahnayd?
5) Sawir kumuuji magaalooyinkii ay Carabtu imaan jireen bisha Disambar?
6) Waxaad sawirtaa waddooyinkii xidhiidhin jirey Soomaaliya iyo waddanka Masar?

Soomaalida iyo Islaamka :

Waxa jirtey in aan aad ciduna u garanayn Soomaalidu waxay caabudi jirtey intii aan Diinta Islaamku soo gaadhin dhulkan. Waxa jirtey in Soomaalidu weligeed lahayd dhaqan iyo xeer aad u sal dheer.

Soomaalidu waxay ahaayeen dad Muslim ah tan iyo boqollaal sano, oo aynu soo dhaafnay. Carabtii u horreysey waxay soo gashay waddanka Soomaalida iyagoo diinta Islaamka wada. Markaasay gabdhihii Soomaalida ahaa guursadeen. Islaamku wuxuu qayb weyn ka qaatay maskaxdii dadka Soomaaliyeed oo dhan. Islaamku Soomaalida oo dhan wuxuu u horkacay midnimo iyo walaaltinnimo. Boqollaal sannadoodna wuxuu ahaa cilmiga keliya ee Soomaalidu barato. Islaamku wuxuu kaloo keenay sharci, dhaqan fiican iyo qawaaniin faa'iido leh; waxaa kuwaa ka mid ahaa sharciyada guurka, garsoorka iwm.

Magaalooyinkii u horreeyey Soomaaliya :

Carabtii beryihii hore timid dhulkeenna ay ka mid ahaayeen Ibn Saciid, Cabdul Fidda, Ibn Howkal iyo Ibn Batuuta waxay wax ka qoreen magaalooyinkii Soomaalida muddo imminka laga joogo ilaa 900 oo sano. Magaalooyinkaasu waxay ahaayeen xeebaha, waxaana ka mid ahaa Saylac, Buulaxaar, Berbera, Muqdisho, Marka, Baraawe, iyo Kismaayo. Al-Yaaquubi oo ka mid ahaa Carabtii wax ka qortay magaalooyinkaas mar imminka laga joogo ilaa 1,000 sano wuxuu sheegay in Saylac ahayd meel alaabta Itoobiya dhulkeeda ka timaada ama ku socota laga dhoofin jirey. Waxa kaloo la sheegay in mar imminka laga joogo ilaa iyo 1,000 sano ay Carabtii u horreysey iyo Beershiyiintu soo degeen magaalada Muqdisho.

Ibn Batuuta :

Sannadkii 1,331kii buu Ibn Batuuta yimid Muqdisho waxaanu qoray in Muqdisho lagu sameyn jirey dhar wanaagsan loona diri jirey Masar iyo waddamma kale. Marka Ibn Batuuta yimid xeebaha Soomaaliya wuxuu kaloo sheegay in Muqdisho ahayd magaalada ugu weyn Soomaaliya, isla markaana baayac-mushtari weyn ka socday.

Ibn Batuuta wuxuu soo booqday Muqdisho, Saylac, sannadkii 1,331kii wuxuuna sheegay in ay aad u camirnaayeen. Wuxuu sheegay in Berbera iyana magaalo weyn ahayd. Waqtiyo kaloo badan bay Berbera ahayd meel ay Beershiyiintu, Carabta, Turkiga iyo gaaladu ay la degganaayeen Soomaaliya. Xoolaha ayaa laga dhoofin jirey Berbera oo loo diri jirey Jidda iyo Cadan.

Muqdisho waxa jirtay sanada badan in la odhan jirey Sareboon iyo Muqados. Waxaa Carabtu degtay sida la sheegay mar imminka laga joogo ugu yaraan 1,000 sannadood.

Magaalada Baraawe oo la odhan jirey Baraawa ayana waxa jirtey in la degganaa ugu yaraan 1,000 sano; waxaana sannadkii 1506kii badh gubay Boortaqiisku. Markuu Fasko da Gaama ka soo noqday Hindiya 1,499kii wuxuu yimid sida la sheegay magaalooyinka ay ka mid tahay Muqdisho. Sidaynu hore u soo shgnay Saylac waxay ahaan jirtey magaalo aad u weyn. Waxay magaalo madax ahayd muddo dhan 800 oo sano sida la sheegay, waxaana la odhan jirey Boqortooyadii Awdal. Waxaa dabadeedna ka qabsatay madaxnimadii magaalada Harar; Saylac waxay ka mid noqotay Boqortooyadii la odhan jirey Otamaan. Camuud baawaxay iyana ahayd magaalo kale oo Carabtu aad u degganayd. Carabtaasu waxay ka baayac-mushtareen jireen dad iibsiga.

Jihaadadii Soomaalida iyo Xabashida dhexmaray :

Soomlidii hore waxay u jilib dhigeen gumeystayaashii caddaa iyo kuwii madoobaa. Waxay ka adkaadeen gumeysigii dal ballaadhsiga ahaa ee Xabashida. Dagaallo badan baa dhexmaray dadka Soomaalida ah iyo boqortooyada Xabashida; sababtuna waxay ahayd iyadoo Xabashidu ay doonaysay dhul balladhsi. Markaana Soomaalidu ka ceshaneysey dhulkooda iyo dadkooda. Waxaa jirtey in baryahaa meelo badan boqorro Soomaaliyihii xukumayeen. Taas oo ahayd in bilowgii qarnigii laba iyo tobnaad ilaa kii siddeed iyo tobnaad ay talisyo suldaanna ahaa isaga dambeeyeen Soomaalida.

Dagaallada waxa ka mid ahaa kii dhexmaray dawladdii muslimka ahayd ee Adal iyo boqortooyadii Amxaarada; waxaa

kaloo ka mid ahaa dagaaladii uu xagga Soomaalida Axmed Guray madaxda ka ahaa ee dhexmaray Soomaalida iyo gaashaanbuurtii Xabashida iyogaaladii kale ee caddayd uuna ka mid ahaa Boortaqiisku.

Markii Xabashidii si foolxun loo jebiyey caawimo weydiisteen gaaladii reer Yurub. Gaalkii ugu weynaa ee la odhan jirey **Boob Joon III** ayaa wuxuu weediistey dawladda Boortuqiiska inay u dirto ciidan iyo hub gumeystaha Amxaarada. Markaasaa Axmeed Guray la dilay. Amiir Nuur baa markaas Soomaalidii madax u noqday, wuxuuna dilay Arbihii Amxaarada sannadkii 1,559kii. Dagaalkiina wuu socday muddobadan ilaa Amxaaradii oo ay la jiraan gumeystayaashii kale aad u xoogsatay sannadkii 1,633kii.

Imaatinkii Reer Yurub yimaadeen Soomaaliya (1860-97) :

Imaatinkii Reer Yurub yimaadeen Soomaaliya waxay wax ka sheegaysaa sida dhulkeenna ay u qaybsadeen Faransiiska, Ingiriiska, Talyaaniga, iyo Amxaaradu. Qaybtaasu waxay ka timid laba arrimood : (1) Khayaanadii isticmaarka iyo, (2) Xoogga sharcidarrada ah ee gumeystayaashu ku boobaan dadka iyo dalalka soo koraya. Sidaa daraaddeed, baa shan meelood dadkeennii iyo dalkeenni loogu qaybsaday. Sannadihii dambeeyey kala badhkii qarnigii sagaal iyo tobnaad waxa Soomaaliya ku tartamaayey gumeystayaasha aynu soo sheegnay. Sannadkii 1897kii qaybtii gumeystayaashu Soomaaliya qaybsadeen weyn dhammayd.

Boortaqiiska iyo Soomaalida :

Markii bad-mareenkii Boortaqiiska ahaa ee la odhan jirey Fasko da Gaama soo maray xeebta qorrax ka soo baxa ee Afrika sannadkii 1489kii wuxuu arkay magaalada Muqdisho. Gumeystahaa Boortaqiisku wuxuu Afrika la imaan jirey maraakiib hub ka buuxo waxaanu ku kallifi jirey inay raashin iyo biyo siiyaan. Inta badan waxay Boortaqiisku dooni jireen dahab baad ah. Waxaynu soo sheegnay markii Axmed Guray uu jebiyey Amxaarada in Boortaqiisku kaalmo weyn siiyey Amxaarada. Waxaynu kaloo soo sheegnay in maraakiibta Boortaqiiska ay iyagoo boobaaya gubeen intii badnayd magaaladii Baraawa.

Soomaalida iyo Ingiriiska :

Markii dawladda Ingiriisku qabsatay Cadan sannadkii 1839kii waxay sannad bacdigiiba la saxeexatay heshiis Suldaankii iyo odayaal kale oo Soomaali ahaa oo joogay Saylac. Ingiriisku wuxuu Soomaaliya u qabsaday inuu ka helo raashin, biyo iwm. oo uu siiyo ciidammadiisa Cadan fadhiyey. Wuxuu kaloo u doonaayey Soomaaliya inuu ku ilaashado maraakiibtiisa ku socota bariga fog. Isagoo danahiisa doonaaya ayuu ka soo degay xeebta dalka Soomaaliyeed.

Soomaalida iyo Talyaaniga :

Sannadkii 1889kii baa gumeystaha Talyaaniga ka soo degay magaalada Hobya. Wuxuuna isku baahiye Gobolkii la yiraahdo Bari. 1925 baa Talyaaniga waxa Ingiriisku siiyey qayb ka mid ah Jubba, waxaanay ahayd abaalgud, sabatunawaxay ahayd Talyaaniga oo raacsanaa dhinaca Ingiriiska dagaalkii adduunka ee Koowaad. Talyaanigu wuxuu u yimid dhulkeenna inuu gumeysto, si uu u helo dhul uu beerto iyo dad bilaash ugu shaqeeya. Isla markaa wuxuu doonaayey dhul uu dejiyo dadkiisa ka batay Itaaliya.

Soomaalida iyo Faransiiska :

Sannadkii 1885kii ciidammada gumeystaha Faransiisku waxay isku ballaadhiyeen dalka Soomaalida ee weli Faransiisku gumeysto. Isla markaa iyada ah gumeystayaashu waxay qaybsadeen dalweynaha Afrika. Heshiiskooduna wuxuu ku dhacay Beerliin.

DHQDHAQAAQYADII GOBANNIMADOONKA AHAA :

Sannadkii 1894 waxaa jirtey in dadkii Soomaalida ahaa ee degganaa Gobolka Koofureed ay ka gilgisheen foolxumadii gumeysatada. In yar markaa dabadeedna amase sannadkii 1899kii Soomaalidii Gobolka Waqooyiguna waxay bilaabeen dhaqdhaqaaqyo gobannimadoon ah. Waxaa labada dhaqdhaqaaq hor kacay laba nin oo waaweyn. Xagga Koofurta ninkii hor kacayey wuxuu ahaa Suldaankii degganaa Degmada Marka waqti-

gaa isaga ah. Ka labaadna wuxuu ahaa Maxamed Cabdulle Xasan.

Wuxuu Maxamed dhashay sida la yidh, 7 bishii Abriil sannadkii 1864. Wuxuuna ku dhashay Qoob Fardood. Wuxuu Maxamed hor socday geesiyaashii waddaniyiinta ahayd ee la odhan jirey Daraawiishta. Muddadii u dhexeysey 1899-1921, waxay Daraawiishtu u dagaallamayeen gobannimo. Meeshii markii ugu horreysey uu ka bilaabmay dagaalku waxay ahayd Buuhoodle. Xaruntiisuna waxay ahayd Taleex . Maxamed wuxuu jeclaa inuu isu keeno Soomaalida isticmaarku qaybsaday kana dhigo ummad mid keliya ah. Wuxuuna ahaa gabayaa weyn; wuxuuna jeclaa af soomaaliga, uuna doonaayey inuu arko afka Soomaaliga ah oo qoran. Wuxuu ahaa daacad, isla markaana wuxuu doonayey sharafta dadka Soomaaliyeed. Wuxuu ahaa geesi iyo aftahan. Waxay ahaayeen Maxamed iyo Daraawiishtuba dad naftooda u huray dalka hooyo iyo diinta Islaamka ah. Waxay Daraawiishtu jebiyeen quwaddii isticmaarka oo ay iskaga hor yimaadeen goobo badan. Waxa goobahaa ka mid ahayd Cagaarweyne iyo Dulmadoobe oo ahaa bishii Agoosto sannadkii 1913kii waxa dagaalka lagu dilay Koofiil.

Markii Daraawiishtu dagaallamaysay muddo ka badan labaatan sano oo ay la dagaallamayeen quwadda gumeystayaasha Ingiriiska, Talyaaniga, Amxaarada iyo Soomaalidii la jirtey, ayaa la burburiyey Taleex. Markaas Maxamed iyo Daraawiishtii la socotay waxay qabteen dhul dhufeys leh oo ka mid ahaa dhul ka imminka Xabashidu gumeysato. Muddo yar dabadeedna wuxuu ku dhintay meesha la yiraahdo IIMEY.

Khariidddani waxay ku tuseysaa shantii waaxood ee gumeystayaashu u qaybsadeen dalkeenna hooyo dhammaadkii qarnigii sagaal iyo tobnaad.

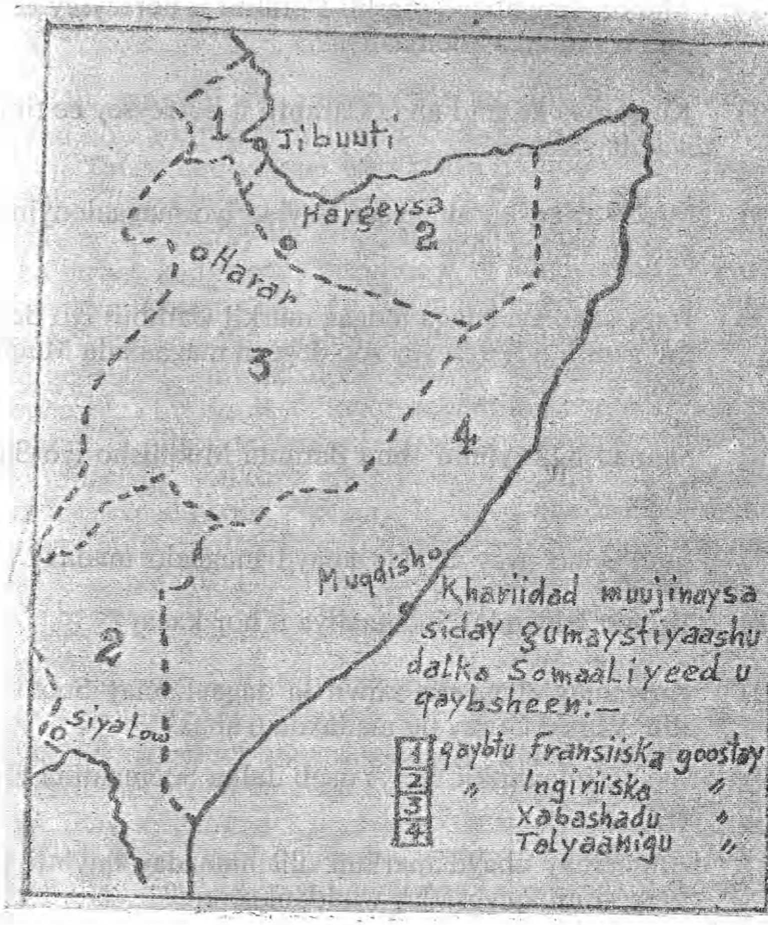

Tilmaanta Khariiddada :

1) Qybtii dhulka Soomaaliyeed uu Faransiisku qaatay.
2) Qaybtii dhulka Soomaaliyeed uu Ingiriisku qaatay.
3) Qaybtii dhulka Soomaaliyeed ay Itoobiya qaadatay.
4) Qaybtii dhulka Soomaaliyeed uu Talyaanigu qaatay.

L a y l i :

1) Wax ka sheeg taariikhdii Soomaaliya ee waayadii hore?

2) Markee bay ahayd markii Carabtii u horreysey ee timid waddanka Soomaaliya?

3) Kuwamaa ka mid ahaa Carabtii u horreysey ee timid waddankeenna?

5) Maxay caan ku ahaayeen Saylac iyo magaalooyinkii kale ee xeebta ahaa?

5) Intee sano ayaa laga joogaa markii Carabtii iyo Beershiyaankii u horreeyey soo degeen magaalada Muqdisho?

6) Sannad muu yimid Ibna Batuuta Muqdisho iyo Saylac?

7) Intee sano ayey Saylac ahayd magaalo madax?

8) Muxuu Islaamku Soomaaliya u hor kacay?

9) Kuwamay ahaayeen kuwii la dagaallamay Soomaalidii Axmed Gurey uu madaxda u ahaa?

10) Maxuu imaatinkii reer Yurub dalka Soomaalida yeelay?

11) Sannadmay ahayd markuu dhammaaday qaybtii uu gumeystuhu qaybsaday waddankeenna?

12) Muxuu Ingiriisku u jeclaystay inuu gumeysto Soomaaliya?

13) Maxay ujeeddada isticmaarku ahayd guud ahaanba?

14) Maxay ahaayeen labadii nin ee hor socday dhaqdhaqaaqyadii bilaabmay aakhirkii qarnigii sagaal iyo tobnaad?

15) Waxaad wax ka sheegtaa taariikhdii Sayid Maxamed Cabdulle Xasan?

16) Intee cadow baa dagaallameysey Daraawiishtii?

17) Waxaad u sheegtaa fasalka ra'yiga aad ka qabtid madaxnimadii Sayid Maxamed Cabdulle Xasan?

DHULGOOSAD

Dhulgoosad wuxuu ahaa hab ku dhisan dhaqaale iyo siyaasad oo ka bilbmay Yurubta Galbeed, kaddibna ka hirgalay oo ku fiday dunida kale waqtiyadii u dhexeysey 1900kii iyo 1450kii. Boqortooyadii weyneeyd ee Rooma kolkii ay tabar daraysay ee burburtay ka dib, habkii maamulka iyo nabadgelyadiiba farhay ka baxeen, Yurubna way jahawareertay. Nimankii abbaanduulayaasha ahaa ee ciidammada boqortooyada madaxda u ahaa, nin waliba gobolkii ama degmadii uu maamuli jirey buu goostay iyaga dhexdoodana nin waliba ninkii uu ka itaal roonaa buu ku duulay. Boqortooyadiiii Rooma kolkii ay kala jajabtay ka dib, duulaanno fara badan baa gees walba kaga yimid, dhacii iyo dilkiina way bateen. Yurub dhammaanteedna waa laysu wada xoog sheegtay. Iglan oo ahayd meeshii uu maamulka dhulgoosadku ka bilaabmay, waxay ahayd meelihii ugu darnaa ee nabadgelyadu faraha ka baxday oo ay dhaca iyo dilkuba bateen.

Dadweynihii Yurub ku noolaa, waxay ka maarmi waayeen inay magangelyo weydiistaan nimankii boqorrada ahaa iyo nimankii Kiniisadaha ugu sarreeyey. Nimankaas boqorrada iyo madaxda Kiniisadaha ahaa, waxay dadwenaha ugu ballan qaadeen inay magangelyo siiyaan oo ay cadowga ku soo duulaya ka ilaaliyaan. Dadweynuhuna waxay nimankaas madaxda ah ugu ballan qaadeen inay beerahoodii iyo dhulkoodii siiyaan oo iyaguna u noqdaan midiidin beeraha uga shaqeeya, dagaalkana ugu hiilliyaan oo u soo gurmadaan. Nimankaas madaxda ahaa waxay ahaayeen niman wakiillo ah oo gobollada iyo degmooyinka uga shaqeeya. Mararka qaarkood waxaa dhici jirtey nimankaas wakiillada iyo wakiillo ku-xigeennada ahaa qaarkood inay heshiiskii aynu soo sheegnay oo kale ah la samaystaan dhawr boqor oo kala geddisan. Boqornimada, wakiilnimada, iyo midiidinnimadaba waa la kala dhaxli jirey; saddex shay baana boqorrada iyo wakiilladoodu ay dadka kale kaga korreeyeen oo ay kaga faani jireen.

b) Qalcadaha, (t) Qalabka,(j) iyo Fardaha.

Bal si aynu u garanno dhismihii maamulka dhulgoosadka aynu fiirinno tusaalahan :

Waxaynu kor ku soo sheegnay maamulkaas dhulgoosadku inuu adduunka ku fiday, hase yeeshee, waxa lagama maarmaan ah inaynu xusuusnaanno maamul dhulgoosad ah oo kii Yurub oo kale ahi inaanu meella ka hirgelin. Maamulladii meelo badan oo adduunka ah ka hirgalay waqtigyadaas aynu hore u soo sheegnay, waxa lagu magacaabi karaa **dhulgoosi lamood.** Meelihii dhulgoosi lamoodku ka hirgalayna waxa ka mid ahaa dalalka Shiinaha, Turkiga, iyo waqooyi galbeed Afrika.

Waxa kale oo lagama maarmaan ah inaynu xusuusanno maamulkaas dhulgoosadku inuu ahaa gogol dhigii maamulkan hantigoosadka ee maanta adduunka jira. Waa kolkaas kolkii ay bilaabantay in qofka itaalka roon lihi uu qofka itaalka yar leh ku shaqaysto oo uu muruqiisa iyo maskaxdiisaba dheefsado Waa kolkaas kolkii ay bilaabantay in dheeftii qof shaqaale ahi soo saaray, qof aan shaqaale ahayni uu ku raaxaysto, hase yeeshee, labada maamul ee dhulgoosadka iyo hantigoosadka wax weyn baa u dhexeeyey, waayo habka dheefta loo soo saaro, waxa laga soo saaro, iyo habka loo qaybsado baa aad u kala geddisan.

DHULGOOSADKII YURUB :

Kolkii dadkii reer baadiyaha ahaa ee Barbaarinku ay Yurub xagga waqooyi-bari kaga soo duuleen ee qabsadeen, boqortooyooyinkii Yurubna ay taag darreeyeen ee burbureen ka dib, nabadgelyadii farahay ka baxday, Yurubna way jaha wareertay. Boqortooyooyinkii Yurubna, siiba Rooma oo ugu weynayd way kala jajabeen. Nimankii ciidammada iyo kiniisadaha madaxda u ahaa baa nin walba gobolkiisii ama degmadiisii gooni u goostay. Boqortooyooyinkaas Yurub ee burburay, waxay dhaliyeen in duulimaaddada Yurub dibadda lagaga soo duulayo iyo kan iyaga dhexdooduba ay bataan, dhaca iyo dilkuna ay tiro beelaan. Taasi waxay dhalisay ind adweynihii reer Yurub ay magan galaan boqoradda, madaxda ciidammada, iyo madaxda kiniisadaha. Nimankaas madaxda ahaa dadweynihii waxay ugu ballan qaadeen magangelyo ay kaga daafacayaan cadowga ku soo duulaya. Halkaas waxa ka dhashay heshiisyo kala korreeyaoo laysku waydaarsanayo dhul iyo gaashaandhig cadowga layskaga daafaco. Heshiiskaas oo sidii aynu kor ku soo sheegnay kala kirreeyey, wuxuu ka bilaabmay boqorrada iyo wakiillada, ama madaxdakiniisadaha, iyo ku-xigeennadooda. Boqorrada iyo madaxda kiniisaduhu, ku-xigeennadooda iyo wakiilladooda waxay siin jireen dhul ay beertaan, inay cadowga ka daafacaanna way ugu ballan qaadi jireen. Wakiillada iyo ku-xigeennaduna waxay boqorrada iyo madaxda kiniisadaha ugu ballan qaadi jireen inay cashuur dhulka ka siiyaan oo u soo weeraro. Wakiillada iyo kuxigeennada laftooda waxay lahaaynee niman ka hoos shaqeeya oo heshiiskii aynu soo sheegnay oo kale ahi ka dhexeeyo Dad ka midiidinka ahee beeraha ka shaqeyn jirey cadowgana daafici jiray iyagu ikhtiyaari ma lahayn ee waxa xooggoodii iyo noloshoodiiba lagaga gatay magangelyo cadowga laga magangeliyey. Qof midiidin ah dhulka uu ka shaqeeyo haddii laga gadona isagana waa lagu gadan jirey.

Maamulkaas dhulgoosadka ee Yurub, dadka waxa ka qiimo badnaa dhulka, garsoorna ma jirin oo qof waliba qofka uu ka taag iyo tabar badan yahay wuu u itaal sheegan jirey. Qofka waxa lagu qiimayn jirey awooddiisa militariga ah, haweenkana tiradaba laguma dari jirin. Maamulkaas dhulgoosadka oo waqti dheer jirey, waxa tirtiray dagaalladii jahaadka ahaa ee Muslimka iyo gaalada dhexmaray casrigii 11aad ilaa kii 14iid.

DHULGOOSAD - LAMOODKII AFRIKA

Waxaynu hore u sheegnay inuu maamulka dhulgoosigu Yurub ka bilaabmay, kaddibna ku fiday meelo badan oo adduunka ka mid ah. Waxaynu kaloo sheegnay inuu maamulkaasi ku dhisnaa niman abbaanduulayaal ah oo intay xukunka goosteen boqorro isku magacaabay, kaddibna dhulkii oo dhan iyagu sheegtay. Waxaynu kaloo sheegnay inay nimankaas boqorrada isku magacaabay, ku-xigeennadooda, kusii-xigeennadooda, ilaa laga gaaro midiidinka beeraha ka shaqeeya, uu ka dhexeeyey heshiis ku saabsan isticmaalka dhulka iyo isgaashaan buureysi xagga dagaalka ah.

Hase yeeshee, kii Afrika wuu ka geddisnaa dhulgoosigii asliga ahaa ee Yurub, oo isaga waxaynu ku tilmaami karnaa dhulgoosi-lamood. Inta la ogyahay taariikhda Afrikana ma dhicin inuu nin keliyihi boqor ka ahaado ama wax kale ha ahaadee, uu lahaado maamulka dhulka oo dhan. Afrika dhulkeeda, qabiilo waliba dhulka ay degto wey wada lahayd oo wuu ka dhexeeyey. Inkasta oo qooys waliba uu lahaa gobol dhul ah oo

beerto, guud ahaan dhulku wuxuu ka dhexeeyey qabiilada oo dhan. Boqorradaiyo caaqillada Afrika marna may yeelan awood ay dhulka sidii ay rabeen ugu tagri falaan. Hase yeeshee, laba mar baa Afrika lagu arkay maamul dhulgoosi - lamood ah inkasta oo kaas laftiisu aanu u dhoweyn kii Yurub iyo kuwii meelo kale ka hirgalay toona. Labada kol, kan hore wuxuu ahaa casriyadii dhexe oo Afrikada waqooyi-galbeed ay ka kacaameen boqortooyooyin lagu magacaabi jirey kuwii Suudaan.Boqortooyooyinkaas oo muslin u badnaa waxay lahaayeen niman gobollada madax u ah oo beryihii dambe awooddoodu aad u weynaatay. Nimankaas gobollada u talin jirey, boqorrada hiil iyo hooba way la garab taagnaan jireen, mararka qaarkoodna maamulka gobolkoodaba waygoosan jireen. Hase yeeshee, ma jirin, sidii Yurub, maamul taxan oo xiriiriya boqorka ilaa midiidinka beeraha oo heshiis iyo guddoon hiil iyo hoo ku dhisani uu ka dhexeeyey.

Kolkii kale ee Afrika maamul dhulgoosi-lamood ahi uu ka muuqday wuxuu ahaa qarniyadii 19iid dhammaadkiisii iyo kan 20iid horraantiisii. Kolaasi waxay ahayd kolkii gumeystayaasha reer Yurub ay Afrika ku soo duuleen iyadoo ujeeddadooda weyni ay ahayd inay barwaaqada dalalka Afrika gacanta ku dhigaan oo ay dhaqaalaha dalalkooda sare ugu qaadaan. Gumeystayaashaas reer Yurub waxay bilaabeen inay dalalkii Afrika ee ay xoogga ku qabsadeen ay beero waaweyn ka samaystaan. Beerahaas waxa loogu tala galay in laga beero waxyaabi la rabay inay warshadaha Yurub ku shaqeeyaan oo dadka reer Yurub dheeftooda qaataan. Waxyaabahaas oo Afrika si fiican uga baxa, hase yeeshee, aan Yurub ku haboonayn waxa ka mid ahaa cudbiga, buuriga, koofiga, iyo caleenta shaaha. Waxa dhacday waayadii dambe inuu heshiis dhexmaray gumeystayaashii reer Yurub iyo nimankii caaqillada ahaa ee Afrikaanka ahaa qaarkood. Heshiiskaasi wuxuu ahaa in caaqilladu gumeystayaasha ay siiyaan dhul ay beertaan iyo dad midiidin ah oo beeraha uga shaqeeya. Gumeystayaashuna waxay caaqillada ugu ballan qaadi jireen inay siiyaan hub iyo wixii kale ay uga baahdaanba, korkana way ka ilaalin jireen. Hase yeeshee, caaqillada Afrikaanka ahi gumeystayaasha kama ballan qaadi jirin inay siiyaan ciidan ladagaal gala, inkasta oo gumeystayaashu ay rag badan oo Afrikaan ah qasab ugu qaadeen labadii dagaal weyne ee adduunka. Sidaas baanay Afrika kolna uga hirgelin dhulgoosato run ahi.

DHULGOOSAD - LAMOODKII BARIGA DHEXE

Diinta Islaamku markii ay soo baxday, ugu horreeyntii waxay ku fidday lamadegaanka Carabta, kaddibna Bariga Dhexe wuxuu ahaa meeshii diinta Islaamka hirgelinteeda iyo faafinteeda ugu fiicnayd. Dadyowgii diinta Islaamka si fiican u qaatay ee faafiyey waxa ka mid ahaa dadka Turkiga ah. Qarnigii 9aad ilaa kii 12aad, Turkiiyawaxa ka dhalatay boqortooyo lixaad leh oo xagga gaashaandhigga, dhaqaalaha iyo dhaqanka hore uga martay oo heer sare gaartey, waayo Turkiya waxay noqotay xudduntii jidka ganacsiga ee ka dhexeeyey bari iyo galbeed. Kolkii dagaalladii dhaadheeraa ee jahaadya diintu ay dhex mareen gaalada iyo muslimka qarniyadii 11aad iyo kii 12aad, Turkiya waxay qabsatay waddano badanoo Bariga Dhexe ku yaal. Nimankii ciidammada dalalkaas qabsaday madaxda u ahaa nin waliba dalkii uu qabsaday buu madaxu noqday oo uu isagu boqortooyadii Turkiga wakiil uga noqday. Inkasta oo nimankaas abbaanduulayaasha ahaa ay waayadii hore amarka ka qaadan jireen madaxda boqortooyada, beryihii dambe nin waliba maamulkii iyo xukunkii wuu fidsaday. Waxa dhacday nimankii maamulka sare ee Turkiga hayey inay iyagu sheegtaan dalalkii ciidammadoodu qabsadeen. Beerihii dalalkaasi waxay noqdeen kuwo ay dheeftooda iska leeyihiin boqorrada Turkiga, dadkii dalalkaas degganaana waxay noqdeen midiidin iyaga beeraha uga shaqeeya. Dhul-beereedkii ku yiil dalalkaas shisheeyaha ahaa ee Turkigu qabsaday, wuxuu noqday dhul boqorradii iyo abbaanduulayaashii Turkiga iyo ubadkoodu ay kala dhaxlaan. Dadkii midiidinka ahaa ee dhulka uga shaqeyn jirey laftoodu shaqada iyo hawsha way kala dhaxli jireen iyaga iyo carruurtoodu. Hase yeeshee, boqortooyadaas Turkiga iyo dalalkii shisheeyaha ahaa ee ay qabsadeen kama dhexayn heshiis laysku weydaarsanayo isticmaarka dhulka iyo hiil dagaalka laysugu hiiliyo, sidii dhulgoosatadii, tii Turkiguna dhulgoosato-lamood.

DHULGOOSAD - LAMOODKII SHIINAHA

Sbenkii udhexeeyey casrigii 500aad iyo kii 1500aad oo ahaa sebenkii dhulgoosatadu adduunka badidiisa ka hirgashay, dalalka reer barigu way ka horreeyeen kuwa galbeedka xagga dhaqanka, dhaqaalaha, iyo taliskaba. Dhulgoosadkii Shiinuhu way ka geddisnayd tii Yurub oo waxay ahayd mid ku dhisan

boqortogyooyin hab iyo hannaan la tilmmaami karo leh. Boqorradaasi sidii kuwii Yurub bay dhulka la beerto u maamuli jireen, dhexdoodana way ka dagaallami jireen, hase yeeshee, waxay iyagu isku dayi jireen inay horumar dhinac walba ah ka sameeyaan waddankooda.

Shiinuhu kolkaas adduunka kale xiriir lama lahayn oo way ka xirnaayeen, taasina waxay keentay inay ka badbaado galaan duulimaad dibadda kaga yimaada oo ay waqti iyo awoodba u helaan inay horumarka dalkooda ka shaqeeyaan. Taasina waxay keentay in sebennadii u dhexeeyey 500kii ilaa 1,500kii, ay ahaayeen waqtiyadii Shiinuhu ay soo saareen waxyaabo badan oo nacfi leh oo adduunka maanta lagaga dhaqmo.

Waxyaabahaas waxa ka mid ahaa sida kannaalada dhaadheer loo qodo, sida farta loo daabaco, sida lacag waraaqda looga sameeyo, sida baabuurdda hubka ee qaraxda loo sameeyo, sida qalabka badda lagumaro loo sameeyo, iyo wixii la mid ah.

Waxa kale oo Shiinuhu sebenadaas ay lahaayeen niman badan oo dal-mar ah, waana kolkaas markii dad Shiine ah ay Soomaaliya soo gaareen.

L a y l i :

1) Tirooyinka hoos ku yaal, raadi isirradooda Mutuxan:

2) Maamulkaas dhulgoosadka maxaa dhaliyey ?

3) Muxuu ahaa heshiiskii ka dhexeeyey madaxda dhulgoosadka iyo midiidinkooda ?

4) Sawir, jaantus muujinaya dhismihii maamulka dhulgoosadka ?

5) Maamulladii Afrika iyo Aasiya maxaynnu ugu magacawnay dhulgoosad-lammood ?

4383